

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020 / Volume 7, Issue 18, July 2020

**KLASİK ŞERH GELENEĞİ: YÛNUS EDİB VE ŞERH-İ DÎVÂN-I ŞEVKET
İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

*Classical Sharh Tradition: A Review on Yunus Edip and His Work Called
Sharh of Shewket Diwan*

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Received Date : 23.04.2020
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 26.06.2020
Sayfa/Pages : 151-176
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2020.152>

ABDÜLKADİR KIZILTAŞ

(Arş. Gör. Dr.), Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Bingöl / Türkiye, e-mail: kiziltas_27@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6261-9496>

Atıf/Citation

Kızıлтаş, Abdülkadir, “Klasik Şerh Geleneği: Yûnus Edîb ve Şerh-i Dîvân-ı Şevket İsimli Eseri
Üzerine Bir İnceleme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7/18, 2020, s. 151-176.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 7, Issue 18, July 2020.

ISSN: 2148-5704

KLASİK ŞERH GELENEĞİ: YÛNUS EDİB VE ŞERH-İ DÎVÂN-I ŞEVKET İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Classical Sharh Tradition: A Review on Yunus Edip and His Work Called Sharh of Shewket Diwan

Abdülkadir KIZILTAŞ

Öz: Klasik Türk edebiyatında şerh, literatürü oldukça zengin, müstakil bir telif türüdür. Edebiyatımızda Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilde yazılmış eserlere şerhler kaleme alınmıştır. Farsça eserlere yazılmış şerhlerde daha çok o dilde kalem oynatmış büyük ediplerin sanat anlayışlarını, eserlerindeki derin manaları ve mazmunları okuyucuya bildirme, açma kaygısı olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyıl şarihlerinden Yûnus Edib'in *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* isimli eseri de bu kaygıyla kaleme alınmıştır. Tek nüsha ve 373 varak olan eserin, yazı biçimi taliktir. Müellif hattı olduğunu düşündüğümüz nüsha, *Şevket-i Buhârî* gazellerinin şerhinden oluşmaktadır. Makalenin birinci bölümünde "şerh" mefhumunun tarifi, şerh metinlerinin amacı ve yazım sebebi, Türk edebiyatında şerh ve şerh metinlerinin neşri gibi genel konular ele alınmıştır. İkinci bölümde kaynaklarda hakkında hiçbir bilgiye tesadüf edemediğimiz şarih Yûnus Edib'in hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri, *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'ten istihraç edilerek yazılmaya çalışılmıştır. *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'in incelemesine ayırdığımız üçüncü bölümde eser ayrıntılı bir şekilde tahlile tabi tutulmuştur. Şerhin sebep-i teşrihi, metodu ve yaklaşımı izah edildi, şerhte geçen ayet ve hadis iktibasları, atasözleri ve deyimler, tazminler ve şerhin birtakım imla hususiyetleri metinden örneklerle ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Şerh-i Dîvân-ı Şevket, Sebki Hindi, Yûnus Edib

Abstract: In the classical Turkish literature, annotation is an autonomous copyrighted type. In our literature, annotations were written on works in three different languages such as Arabic, Persian, and Turkish. In the annotations written in Persian works, it is seen that the great man of the letter who wrote in that language had the anxiety to inform the reader about their art understanding, their deep meaning in their works, and the poetic theme. . Yûnus Edib is one of the XVIII century commentaries, and his work *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* which is the subject of our study, is a single copy with 373 leaves and the writing form is talik. The copy, which we think is a manuscript, consists of the commentary of *Şevket-i Buhârî* ghazals. In the first part of our article, general topics such as the description of the concept of "commentary", the purpose of the commentary, and the reason for the writing, and the publication of commentary and commentary texts in Turkish literature are discussed. In the second part, the life, literary personality, and works of the Commentator Yûnus Edib, whom we have no information in the sources, are tried to be written inferring from *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*. In the third chapter, which we devoted to the examination of *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*, the work was analyzed in detail. The reason for dissection, method, and the approach of the annotator are explained, the verse and hadith quotations, proverbs and idioms, compensations, and some spelling characteristics of the commentary have been reviewed and evaluated with examples from the text.

Keywords: Sharh, Sharh of Shewket Diwan, India's Genre, Yûnus Edib

Giriş

Kökeni Arapça olan "şerh" kelimesi temelde "açma, ayırma, yarma" gibi manalara gelmektedir. Bu kelime bir edebî metinle ilişkilendirildiğinde ve söz konusu "metin şerhi" olduğunda ise, yorumlama, açıklama, genişletme, gizli kalmış veya anlaşılamayan yönleri

* Bu makale, *Yunus Edip - Şerh-i Divan-ı Şevket (İnceleme - Metin)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

açıklığa kavuşturma, izah, tafsil gibi manalara gelmektedir.¹ *El-Okyanus*'ta şerh kelimesi şöyle izah edilmektedir: “Müşkil ve mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek manâsınadır ve kesmek manâsınadır ve fehîm eylemek manâsınadır ve bîkr kızın bekâretini izâle eylemek ve bir şeyi bolaltmak manâsına istimâl olunur.”²

Şerh kelimesi çok geniş bir anlam yelpazesine sahip olmakla birlikte “genelde şerhlere dair yapılan açıklama, eleştiri ve ilave tarzı notlardan oluşan eserler hâşiye, hâşiyelere dair yazılan notlar ise talik / talikat diye adlandırılmıştır.”³ Binaenaleyh hâşiye, hamîş, talik, telhis, tahlil, tefsir, şerh ve günümüzde sıklıkla kullanılan analiz kelimeleri, küçük farklarla beraber hep birbirinin müteradifleri olarak düşünülebilir.

“Bütün bu isimlerle kastedilen daha doğru anlama ve anlatma, İslam dünyasındaki diğer birçok ilim dalında olduğu gibi Kur'an'ı hakıyla anlama ve anlatmaya yönelik araştırmalardan kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın meali üzerine yapılan araştırmalardan doğan tefsir ilmi, bu nedenle şerhin menşei kabul edilir.”⁴ Fakat zamanla tefsir kelimesi sadece Kur'an'ı anlama ve anlatmaya yönelik eserler için kullanılmaya, şerh kelimesi ise daha geniş bir alanda ilimlerin anlamlandırma çabası için kullanılmaya başlamıştır. Şu hâlde başlı başına bir telif türü olarak değerlendirilmesi gereken şerh ilminin ilk kaynağı Kur'an'dır diyebiliriz.

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere “şerh” literatürü çok geniş bir ifade biçimi olmakla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, “eskilerin şerh mefhumundan anladığı ile bugün şerh mefhumundan anlaşılan aynı değildir.”⁵ Nitekim eskiden bir kelimenin şerhi yapılabildiği gibi bir cümlenin, bir risalenin ya da müstakil bir eserin şerhi de yapılabilmekteydi. Geçmişte divan şerhleri, mesnevi şerhleri, lügat şerhleri hatta şerhlerin dahi şerhleri yapılmıştır. Bir eserin üslup ve hitap ettiği kitle bakımından birbirinden farklı metotlarla birden çok şerhinin yapıldığı da görülmektedir. Birgivî Mehmed Efendi'nin meşhur eseri *Tarikat-ı Muhammediye*'si buna güzel bir örnektir. Bu eseri İsmetî Efendi üst zümreye, ulemaya hitap eden bir dille (tunturaklı ve muhtasar) bir şekilde şerh etmişken, Vedadî Efendi ise, şerh edilmiş bir eseri tekrar şerh etmiş, kendisi de “ümî”lere yani halka şerh ederek, dilini ve üslubunu buna göre düzenlemiştir. Aynı esere yazılan iki şerhin de maksadı ve hedef kitlesi farklıdır.⁶ Bununla beraber, “temel hadis ve fıkıh kitapları olmak üzere esma-yı hüsnâ ve dua mecmuaları, akaitle ilgili eserler, hilye-i nebîler vb. çok sayıda dinî telifatın yanı sıra dil, gramer ve astronomi sahalarında yazılmış eserlerin de şerh edildiğini görüyoruz.”⁷

1. Şerh Metinlerinin Amacı ve Yazım Sebebi

Her bir şerh metninin, metni çözümlerken, o metnin oluşturucusunun kafasında şekillenen hayali kavraması, klasik edebiyatın inkişaf ettiği devri, günümüzde artık unutulmuş bazı dil ve üslup hususiyetlerini, bazı dinî, la-dinî kıssaları, tarihî şahsiyetleri vb. çeşitli mazmunları ihtiva etmesi bakımından eşsiz birer edebî hazine olduğunu ayrıca belirtmek durumundayız.⁸

Bir metne şerh kaleme almanın birçok haklı gerekçesi olabilmektedir. Şerh metinlerinin sebepleri ve bu metinleri oluşturan kişilerin (şarih) gayesinin ne olması gerektiği konusunda

¹ Carra De Vaux, “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 429; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, C.2, Say Yay., İstanbul 2009, s. 3219-3220; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., İstanbul 2008, s. 773; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011, s. 2217.

² Mütercim Asım Efendi, *El-Okyanûs-ı'l-Basît Fî Tercemeti'l- Kâmûsi'l-Muhît*, <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (18.05.2020).

³ Sedat Şensoy, “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 555.

⁴ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yay., İstanbul 2007, s. 1.

⁵ Mehmet Akif Gözitok, *Tellizade Vehbî ve Urî-yi Şirâzî Divanı Şerhi: Tenkitli Metin-İnceleme*, Yayınlanmamış DT, Atatürk Ü. TAE, Erzurum 2017, s. 3.

⁶ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselelerine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 49.

⁷ Ö. Ceylan, *age.*, s. 2.

⁸ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, Akçağ Yay., Ankara 2017, s. 226.

çeşitli açıklamalar mevcuttur. Bu açıklamaların ortak noktası, şerh metnlerinin ilmî bir zorunluluk olduğu yönündedir diyebiliriz. Çünkü “sanatçılar duygu, düşünce ve hayallerini bize umumiyetle dolaylı ifadelerle, üstü kapalı olarak anlatırlar. Şerh yapanın bu örtüyü açması, sanatkârın ne söylediğini, bir defa da kendi diliyle (veya okuyucunun diliyle) tekrar etmesi, nasıl söylediği konusunda da açıklamalar yapması lazımdır.”⁹

Kâtip Çelebi *Keşfü’z-Zünûn* isimli eserinin mukaddime kısmında eser telif etmenin yedi önemli kriterini / amacını açıklayarak bilgili ve akıllı bir kişinin eserini meydana getirirken bu kriterleri göz önünde bulundurması gerektiğini vurgular. Ona göre bir telif eserde müellifin göz önünde bulundurması gereken kaideler şu şekildedir: “Daha önce yazılmamış bir şeydir, onu icat eder, noksan bir şeydir, onu tamamlar, kapalı bir şeydir, onu açıklar, uzun bir şeydir, anlamlarından herhangi birini bozmadan onu özetler, dağınık bir şeydir, onu toplar, karışık bir şeydir, onu düzenler veya yazarının hata yaptığı bir şeydir, onu düzeltir.”¹⁰ Ayrıca Çelebi daha önce eser verilmiş bir ilim dalında kitap yazanın kitabının şu beş faydadan da uzak olmaması gerektiğini ekler: “Güç olan bir şeyi ortaya çıkarmak, dağınık ise toplamak, kapalı ise açıklamak, güzelce dizip birleştirmek veya sözlerindeki fazlalık ve uzunluğu gidermek.”¹¹ Aynı eserin devam eden satırlarında şerhe ihtiyaç duyulan hâller ise şu üç başlık şeklinde sıralanır: Birincisi, yazarın ustalığının mükemmelliği neticesinde, ince manaların, mazmunların oldukça kesif bir biçimde işlenmesi, yazarla okuyucunun aynı atmosfer seviyesinde olmamasıdır. Bu durumda bazen bizzat yazarın kendisi, bazen de yazarın ruh dünyasına, zihin müktesebatına, bilgi, birikim ve tecrübesine en yakın kişiler tarafından esere şerh yazılması icap etmektedir. İkincisi, eserin, yazıldığı dönemde zaten bilinen ve anlaşılan mevzular üzerinde çok fazla durmaması, üzerinden belli bir zaman geçtiğinde ise çağın insanı tarafından bu eserin anlaşılmaz ve muğlak görülmesi veya başka bir bilim dalını ilgilendiren konularda bazı ön bilgilerin verilmemesi neticesinde şerhe ihtiyaç duyulmaktadır. Üçüncüsü ise, netice itibarıyla müellifin de bir beşer olmasından kaynaklı eserde bazı yanlışların bulunması, tekrara düşülmesi, bazı ifadelerin birden çok manaya gelecek ve maksadı örtecek şekilde arızalı mecazlarla süslenmiş olmasıdır.¹²

Şerh metinleri her şeyden önce bir ihtiyaçtır ve şarihler de bu ihtiyacın bazen yazılı bazen de sözlü olarak kendilerine ifade edildiğini belirtmektedirler. Buna göre bir şerh metninin en önemli yazım sebebi kültürel bir ihtiyaç olmasında örtülüdür. “Birçok şerh ve haşiye dibacesinde yer alan “âlim bir dostumun / talebelerimin / bu kitabı okuyanların / meslektaşımın / devlet adamının... bu metnin / kitabın meselelerini açmam, zor / muğlak kısımlarını açıklamam, ıstılahlarını tarif etmem istikametindeki ısrarlı arzularını yerine getirmek için bu eseri telif ettim” mealindeki sözler, şerh ve haşiyelerle eğitim süreçleri, hoca talebe münasebetleri ve ilim meclisleri arasındaki doğrudan ve besleyici ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.”¹³

2. Klasik Türk Edebiyatında Şerh

Klasik Türk edebiyatında birçok şekil ve türe şerhler kaleme alınmıştır. Bunların ilki, Türkçe yazılmış olan eserlere Türkçe yazılmış şerhlerdir. Bununla birlikte şerh başlığı taşıyan yazma eserlerimizin büyük bir çoğunluğu Arapça ya da Farsça yazılan eserlere Türkçe yazılan şerhlerdir. Ömür Ceylan, kütüphanelerimizde şerh adı altında kayıtlı olan yazmaların sayısının binlerle ifade edilebileceğinden bahseder. Bunlar içerisinde Türkçe yazılan eserlere, Türkçe yazılan şerhlerde ilk dikkati çeken husus, kahir ekseriyetinin manzum olması ve dinî-tasavvufi

⁹ Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, TDV Yay., Ankara 2017, s. 15.

¹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütûbi ve’l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı, C. 1, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011, s. 37.

¹¹ K. Çelebi, *age.*, s. 38.

¹² K. Çelebi, *age.*, s. 39.

¹³ İ. Kara, *age.*, s. 28-29.

muhtevalı eserlerden müntehap olmasıdır.¹⁴ Gerek tasavvufî şerhlerde gerekse Arap ve Fars edebiyatının hüsnükabul görmüş klasik sayılan eserlerine yazılan klasik şerhlerde göze çarpan ilk husus ise, şerhi yapılacak olan eserin devrindeki edebî atmosferi bilen, eski kültüre aşına, hatta bizzat o kültürün içinde zuhur etmiş çevrelere yazılmış olmasıdır.

Modern şerhler olarak adlandırılan günümüz şerhlerinde ise durum biraz farklıdır. Lâtin harflerinin kabulü ile daha çok eski kültürün ve klasik estetiğin unutulmamasını amaçlayan ve genellikle üniversitelerin ilgili bölümlerindeki akademisyenlerce kaleme alınan bu modern şerhler, metnin inceliklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymakla birlikte öğreticilik özellikleri ön plana çıktığından, bazı istisnalar haricinde, klasik dönem şerhleri kadar edebî kıymete sahip değildir. Keza “klasik şerh kavramı günümüz modern metin şerhi kavramından ayrı tutulmalıdır. Çünkü klasik şerh yapan bir şârihin kesin bilgiler verme ve metnin bütün dil hususiyetlerini ve lügat bilgisini tamamıyla okuyucuya bildirme gibi bir düşüncesi yoktur. Klasik şârihler, o devirde edebî atmosferi bilen, eski kültüre aşına ve belli bir edebî birikimi olan çevrelere şerh yapar. Günümüz metin şerhleri için durum böyle değildir. Bu şerhler, yeni nesle kültürel mirasımızın zenginliklerini Osmanlı Türkçesinin bütün hususiyetleriyle birlikte anlatma ve açıklama zorunluluğu duymaktadır. Yeni bir alfabenin kabulü ve Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçiş bunu gerekli kılan sebeplerin başında gelir. Klasik şerhlerde daha çok edebî kaygı söz konusuysen modern metin şerhlerinde edebî kaygı ikinci planda kalır; asıl amaç kültürel bağlar arasındaki kopmanın engellenmesi ve geçmişle günümüz arasında bir köprü kurulmasıdır.”¹⁵

Klasik Türk edebiyatında şerh, kendisine çok geniş bir tatbikat alanı bulmuştur. Konusuna göre dinî, tasavvufî, edebî ve diğer birçok ilim dalındaki eserlere şerhler yazılmıştır. Belirttiğimiz gibi bu şerhler, Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilde yazılmış eserlere yapılmakla birlikte manzum ve mensur şekilde kaleme alınabilmektedirler. Fakat çoğunluğu manzum metinlere yazılan mensur şerhler oluşturmaktadır.¹⁶

Türk edebiyatında birçok Arapça, Farsça esere şerh yazıldığına değindik. Bunlardan öne çıkan bazılarına örnek verecek olursak, Arap edebiyatının klasiklerinden *Mu‘allakatü’s-Seb‘a* şiirleri, *Kaside-i Bürde*, *Kaside-i Tantaraniye*, *İbni Farız Dîvânı* ve *Hz Ali Dîvânı* zikredilebilir. İran edebiyatında ise, Firdevsi (ö. 1020), Feridüddin Attar (ö. 1221), Sâdî-i Şîrâzî (ö. 1292), Hafız-ı Şîrâzî (ö. 1390), Molla Câmî (ö. 1492), Urfî-i Şîrâzî (ö. 1591), Sâib-i Tebrîzî (ö. 1671), Şevket-i Buhârî (ö. 1695) gibi birçok büyük şâirin eserine manzum ve mensur olmak üzere birçok şerhler kaleme alınmıştır. Bu şerhler içinde Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600), Mehmed Vehbî-i Konevî (ö. 1828), Sürûrî (1591) ve Şem‘î Şem‘ullah Prizrenî’nin (ö. 1591) *Hafız Divanı* şerhleri; Süleyman Fehîm’in *Saib Divanı Şerhi*, Muhammed Hakîm (ö. 1770) ve Yûnus Edîb’in (ö. 1801) *Şevket Divanı* şerhleri; Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1724) Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600), Abdülmecîd Sivâsî (ö. 1639), Sürûrî (ö. 1561) ve Şem‘ullah Prizrenî’nin (ö. 1591) *Mesnevî* şerhleri; Ahmed Sabih (ö. 1783), Ömer Nüzhet (ö. 1778), ve Tellizade Vehbî Efendi’nin (ö. 1966) *Urfî Divanı* şerhleri gibi belli başlı şerh örneklerini sayabiliriz. Yine Türk edebiyatında İsmail Hakkı Bursevî’nin Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin *Muhammediye*’si ile Yûnus Emre, Aşıkpaşazâde, Hayretî, Niyâzî-i Mısırî, Şeyh Mehmed Sahfî, Abdurrahman Efendi ve Dukakinzâde Ahmed Bey’in de bulunduğu birçok şâirin manzumelerine şerhler yazdığı görülmektedir. Bursevî ayrıca *Kitabu’l-Envâr*’ında kendisine ait bir kasideyi ayrıntılı bir şekilde şerh etmiştir. Fahrî Ahmed ise, Müftü Baba’nın *Şathiye*’sine ve Nesîb’in *Elifnâme*’sine şerhler yazmıştır. Salahî Uşşâkî’nin Eşrefoğlu Rûmî’nin *Şathiye*’sini, Mehmed Nasûhî’nin muammalarını, Niyâzî-i Mısırî ve İsmail Hakkı Bursevî’nin gazellerini ve Aşık Ömer’in lugazlarını şerh etmiş olması da bu bağlamda zikredilmeye değer eserlerdir. Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey’in ve Hüseyin Vassaf’ın mevlid şerhleri bulunmaktadır. Ayrıca

¹⁴ Ö. Ceylan, *age.*, s. 6-7.

¹⁵ Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/9, 2007, s. 273.

¹⁶ Ayrıntılı bir şerh literatürü tasnifi için bkz. O. Yılmaz, *age.*, s. 278-296; M. A. Gözitok, *age.*, s. 12-13-14.

Hüseyin Vassaf Niyâzî-i Mısırî gazellerini de şerh etmiştir. Bunların dışında Türkçe eserlere Türkçe yazılmış şerhler bağlamında Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, Gaybî'nin ve Nakşî-i Akkirmânî'nin manzumelerine yazılmış şerhler gibi birçok şarihi belli olmayan şerhler ile birlikte biyografik kaynaklarda ve birçok yazma eserin mukaddime kısımlarında zikredilen ve henüz nüshalarına ulaşılamayan sayısız manzume şerhlerinin de olduğu, dikkate alınması gereken bir bilgi olarak önümüzde durmaktadır. Lâtin harflerinin kabulüyle özellikle Ali Nihad Tarlan, Mehmed Çavuşoğlu ve Haluk İpekten'in üniversitelerin ilgili bölümlerinde okutulması amacıyla yazdığı şerhler de bu silsilesinin devamıdır.¹⁷ Ayrıca Atilla Şentürk'ün Klasik Türk edebiyatının kalburüstü birçok şiirini incelediği *Osmanlı Şiiri Antolojisi*; Ozan Yılmaz vd. tarafından kaleme alınan *Beyitler Arasında: Açıklamalı Divan Şiiri Antolojisi*; Nihat Öztoprak vd. tarafından yazılan *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi*; Selami Ece'nin *Hüsnüne Aşk Olsun* gibi eserlerini de bu silsilenin son halkaları olması hasebiyle burada zikretmek faydalı olacaktır.

3. Şerh Metinlerinin Neşri

Akademisyenlerce bugüne kadar ihmal edilen “metin şerhi”nin her şeyden önce bir telif biçimi olduğunu tekrar belirtmek durumundayız. Kütüphanelerimizde henüz sayısız şerh konulu yazma eser el değmeden durmaktadır. Klasik metinlerin modern şerhinde birçok istifham ve fikir ayrılığı olduğu bilinmekteyken göz ardı edilen şerhin başlı başına bir telif biçimi olarak akademik düzeyde daha çok ele alınması bu durumu düzeltme yolunda doğru bir adım olacaktır kanaatindeyiz. Çünkü klasik bir metni şerh ederken o metnin yazıldığı tarihte yaşayan bir şarihin metni daha iyi çözümleyebileceği gerçeği gözlerden uzak tutulmamalıdır. Dahası kütüphanelerde yazma eser hâlinde bulunan bu şerhler içerisinde kültür tarihimiz, düşünce tarihimiz, sosyal tarihimiz açısından zengin ve mahfuz birçok ansiklopedik bilgiler bulunmaktadır. Bunların bir an evvel yeni harflerle buluşturulup aydınlığa kavuşturulmasının günümüz modern şerhine de büyük katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz. “Kütüphane raflarında onlarca, yüzlerce divan, mesnevi ve sair eser hâlâ açılmayı beklemektedir. Edebiyatımızın bütün bu değerlerini arayıp bulmak, neşretmek ilmî ve millî bir vecibedir. Özellikle risale mecmuaları arasına gizlenmiş mevlidler, kırk hadisler, miraciyeleler, mucizatlar, türlü mesneviler hatta divançe ve divanlar vs. araştırmacıların ilgi ve himmetine muhtaçtır. Dahası şiir mecmualarının arasında, pek çok meçhul eserin yanı sıra adı sanı unutulmuş şairler, bilinen şairlerin meçhul şiirleri gibi pek çok sürprizin bizi beklediğini unutmamalıyız.”¹⁸ Bu ilmî ve millî vecibenin, İslami ilimlerin müstakil bir şubesi olan şerh ve haşiyeler noktasında ihmal edildiği açıktır. “Bugün İslami ilimler tarihi çalışmalarının muhtemelen en zayıf ve yetersiz noktalarından biri, şerh ve haşiyeler literatürünü üst düzeyde ve yeteri kadar nazariyâta almaması veya bunların ihtiva ettikleri “kronolojik” geniş malzemeyi ve doğrudan dolaylı sınırsız bilgileri bu gözle değerlendirmemiş olmasıdır.”¹⁹

Neyse ki günümüzde bazı araştırmacılar, XVI. yüzyıldan sonra sayılarında ciddi bir artış gözlenen, XVII. yüzyıldan sonra zirveye çıkarak XIX. yüzyıla kadar metodolojik bir şekilde yazımına devam edilen ilmî ve edebî şerhlerin kütüphanelerimizdeki sayısız yazma nüshalarını tek tek gün ışığına çıkararak okuyucuların istifadesine sunmaya başlamışlardır.

I-Yûnus Edîb

1. Hayatı ve Edebî Şahsiyeti

Yûnus Edîb hakkında biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Şarihin hayatı hakkında malumat edinebileceğimiz yegâne kaynak, kendi eseri olan *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'tir. Şerhin dibacesinde Sultan III. Selim için yazılan 21 beyitlik bir kaside bulunmaktadır. Keza şerhin Sultan III. Selim saltanatı döneminde (1789-1808) kaleme alındığı

¹⁷ Ömür Ceylan, “Türk Edebiyatı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 567-568.

¹⁸ Fatih Köksal, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yay., İstanbul 2012, s. 14-15.

¹⁹ İ. Kara, *age.*, s. 47.

düşünülürse, şarihin bu tarihler arasında hayatta olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak Yûnus Edîb'in XVIII. yüzyıl şarihlerinden olduğunu belirtebiliriz.

XVIII. yüzyılın ortalarında doğduğunu tahmin ettiğimiz şarih ve şair Yûnus Edîb'in doğum yeri yine şarihin kendi ifadesine göre İran'dır.²⁰ Böylelikle Yûnus Edîb'in XVIII. yüzyılda İran'da doğduğunu ve bilinmeyen nedenlerle İstanbul'a göçtüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz.

2. Fikrî Şahsiyeti

Bir esere şerh yazmak ciddi oranda bilgi, birikim ve tecrübe gerektiren bir iştir. Evvela tercüme ve şerhi yapılacak eserin diline hâkim olmak gerekir. Özellikle Şevket-i Buhârî gibi lafızdan çok manaya önem veren bir şairin şiirini şerh edebilmek için ileri düzeyde Farsça bilmek elzemdir.

Yûnus Edîb *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te görüldüğü üzere, Arapça ve Farsçayı ileri düzeyde bilen aydın bir zattır. Şerhte birçok yerde yapılan ayet ve hadis iktibasları şarihin dinî malumatının derinliği hakkında bize fikir vermektedir. Yine şerhte geçen atasözü ve deyimler, bazı şairlerin şiirlerine yapılan tazminler, ilmî, edebî ve tarihî birçok konudaki telmihlerin ayrıntılı izahı şarihin derin birikim ve tecrübesini ortaya koymaktadır.

Şerhin başında III. Selim'e yazılmış 21 beyitlik bir kaside bulunduğunu belirtmiştik. Bu kaside şarih Yûnus Edîb'in aynı zamanda şair olduğunun da vesikasıdır.

3. Eserleri

3.1. Şerh-i Dîvân-ı Şevket

Üzerinde çalıştığımız *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'in bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, 815 numaralı kayıta bulunmaktadır. Eser Kehf suresi 10. ayet ile başlar ve Hz. Peygamber'e salat u selam ederek devam eder. Yekûnu 373 varak tutan eserin yazı sitili taliktir. Şerhin dibacesinde bulunan ifadelerden nüshanın müellif hattı olduğu istihraç edilebilir.²¹

3.2. Bi-Hasebî'l Fethi ve'r-Rabti ve bi-İ'tibârî'l-Mecâzi ve't-Teşbîhi ve'l-Kinâye

Yûnus Edîb'in bilinen ikinci eseri yine Şevket-i Buhârî şiirlerinin şerhinden oluşan ama bu defa daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış, *Bi-Hasebî'l Fethi ve'r-Rabti ve bi-İ'tibârî'l-Mecâzi ve't-Teşbîhi ve'l-Kinâye*'dir. Bu eserin varlığından *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te bizzat şarihin kendisi bizi haberdar etmektedir. Hatta şarih, *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'i okuyanlar bununla iktifa etmezler ve daha ayrıntılı bir şerh ihtiyacı duyarlarsa diğer şerhime mürâacat edebilirler

²⁰ "...ma'fûm ola İrânda bir kimse fevt olduĸda o kimseniñ akrîbâ vü müte'allikâtı o kimse için kırk gün mâtem dutar u cümle giydikleri libâsları siyâh eylerler 'âdet-i müstemireleri henüz bu münvâl üzere hatta bu fakîriñ maskat-ı re'sim olan mekânda hâlâ bu 'âdet cârîdir"²⁰ bu 'âdet hilâf-ı şer' olduğundan ba'z müte'deyyin kimse fevt olduĸda vasiyet eyler ba'de'l-mevt baña mâtem dutup libâs-ı mâtem kimse giymesin bu beyt bu kâ'ideye 'işâretidir..." (v. 68a).

²¹ "...unvân-ı hüceste makâl meymenetmâl hüsn-i imtişâl kelâm-ı ferruhfâlden soñra bîser ü sâman münis-i şikîb el med'uvv bi Yûnus Edîb Şevket-i nâdiregüy tazezebân ü refîkaşinâs nüktedân hüsn-i beyân fenn-i şî'r ü nazm-ı sühanda yeketâz-ı meydan-ı belâgat olduĸu serteser âfâkda meşhûr u cümle erbâb-ı sühânîñ müsellemin ü makbûlî olduĸu ezher-i mineş-sems olup fakîr kembidâ'a vü kalîlî'l-istiîfâ'a bi-kader-i vüs'at-i tâkatü'l-beşeriyye mısrâf "herkesi râ ez hod himmet kolâhî dâdeend" müşdâkınca teşnîr-i sâķ-ı himmet edip şerh olunması iltizâm olundu li-müellifihi bihamdillâh baña ilhâm-ı kudsî-i feyz-i Rabbânî ki keşf itdirdi hüsn-i çehre-i ma'nâ-i pinhânî medlûlünce şükren lillâh itmâmı müyesser olup..." (v. 2a).

demektedir. Şarih bu şerhine o kadar güvenmektedir ki, ondan “şerh-i kebîr” diye bahsetmektedir.²² Bu şerhe ne yazık ki şimdiye kadar tesadûf edilememiştir.

II-İnceleme (Şerh-i Dîvân-ı Şevket)

1. Şerhin Yazım Sebebi (Sebeb-i Teşrih)

Klasik kültür dairesi içinde meydana getirilen birçok edebî eserin dibacesinde eserin hangi saiklerle kaleme alındığına dair küçük bilgiler ve ipuçları yer almaktadır. Eserin kaleme alınış sebebini anlatan bu kısımlara “sebeb-i telif” denir. Eğer eser bir şerh ise bu kısım “sebeb-i teşrih” diye adlandırılabilir.

Yûnus Edîb tarafından kaleme alınan *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* Kehf suresi 10. ayet vesilesi ile Allah’tan bir rahmet ve muvaffakiyet dileyerek başlar, Hz. Peygamber’e, âline ve ashabına salat u selam ederek devam eder. Bu kutlu sözlerle gereğini yapmış olmanın saadetini yaşayan perişan ve sabra alışık olan Yûnus Edîb, her ne kadar sermayesi ve takati az olsa da elden geldiği kadarıyla, taze ve alışılmamış sözleriyle şiir ilminde en önde gittiği bütün söz üstatları tarafından güneş gibi bilinen Şevket-i Buhârî’nin gazellerini şerh etmenin kendisi için bir zorunluluk, bir görev olduğunu ifade ederek kolları sıvar. Edîb sonrasında Allah’tan gelen bir inayet, yardım ve ilham neticesinde gizli manaların üzerindeki peçeyi kaldırıp mananın güzelliğine vâkıf olduğunu ve şükür ki bu şerhi bitirdiğini belirtir.²³

Şerh-i Dîvân-ı Şevket metninin dibacesinde yer alan “şerh olunması iltizam olundu” ifadesinden de anlaşılacağı üzere şarihin bu eseri şerh etmesinin her şeyden önce ilmî bir gereklilik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gereklilik evvela ilminin sadakasını vermesi gereken âlim için ilmî bir vecibe, toplumsal bir sorumluluktur. Buradan yola çıkarak *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*’in şerh olunmasının birinci sebebi, şarihin de ifade ettiği gibi, kültürel bir ihtiyaç olmasında örtülüdür. Yine şarihin bu eseri şerh etmesindeki ikinci sebep ise, Şevket-i Buhârî’nin ince mazmunlarla, söylenmemiş sözler söyleyen, sözlerinde gizli, örtülü birçok anlamlar bulunan, belagat ilminde en önde giden, büyük bir şair olmasıdır. Bu mazmunların, gizli, örtülü manaların açıklanması gerekmektedir.

2. Şerhin Metodu

Yûnus Edîb *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* isimli eserinde Şevket-i Buhârî’nin sadece gazellerini şerh etmiştir. Şarih bütün gazelleri ayrıntılı bir şekilde şerh etmediğini, belki her bir beyti iptidai hâliyle tercüme ettiğini ve bu tercümeden hâsıl olan manaya dair izahatlarda bulunduğunu belirtir. Ayrıca bazı beyitlerdeki teşbihleri belirttiğini, bazı beyitleri ise sadece mana hâsıl olacak kadar zahiren çevirdiğini, bazı beyitlerin ise mazmunlarını açıkladığını, tekrar eden mazmunları ise ilk defada açıkladıktan sonra sadece zikr edip geçtiğini ifade eder.²⁴

²² “...ma‘lûm ola aḥval-i müfredâtını *bi-ḥasebi’l fethi ve-r-rabṭi ve bi i’tibârî’l-mecâzi ve-t-teşbîhi ve-l-kinâye* şerh-i dîğirimizde tafşîl üze zikr u beyân olunmuştur şübhe ‘arız olduğu maḳâmlarda mezkûr şerḥ-i kebîrimize mürâca‘at oluna...” (v. 3b).

²³ “*Rabbenâ âtinâ min ledünke rahmeten ve ḥeyyir lenâ min emrinâ raşedâ*”²³ ve şallî ‘alâ eşrefü’l-enâm beyyine’l-lezi sümmüye fi’l-kur‘ân ismühu Aḥmedâ ve ‘alâ âşḫâbiha hümellezîne iktedav bi-imâmü’l hâdi’l-emcedâ ‘unvân-ı ḥuceste-maḳâl meymenet-mâl ḥüsn-i imtişâl kelâm-ı ferruḥ-fâlden şoñra bî-ser-i sāmân-ı münis şikîb el med‘uvv bi-Yûnus Edîb Şevket-i nâdire-güy tâze-zebân ü refîka-şinâs nüktedân ḥüsn-i beyân fenn-i şîr ü nazm-i sühanda yeke-tâz-ı meydan-ı belâgat olduğu ser-te-ser âfâḳda meşhûr u cümle erbâb-ı sühânın müselleḡ ü maḳbûl olduğu ezher-i mine’s-şems olup fakîr kem-bid‘â vü ḳalîlül-istiṭâ‘a bi-ḳader-i vüs‘at-i tâḳatü’l-beşeriyye mısra‘ **“herkesi rā ez ḥod himmet kolāhî dādeend”** mışdâḳınca teşmîr-i sâḳ-ı himmet edip **şerḥ olunması iltizām olundu** li-müellifihi bi-ḥamdillāh baña ilhām-ı ḳudsi’i feyz-i Rabbānî ki keşf etdirdi ḥüsn-i çehre-i ma’nâ-i pinhāmı medlûlünce şükren lillāh itmāmı müyesser olup... (v. 1a).

²⁴ ma‘lûm ola ‘ale’l-infirād müfredâtı şerḥ olunmadı belki her bir beyti ibtidâ-i ḥālî üze tercüme olundu vü ba‘de ḥâsıl-ı ma’nâ üze tafşîl olundu ba‘z beyti teşbîḡ ṭarîḳıyla vü ba‘z beyti lâzım-ı ma’nâ ṭarîḳıyla vü ba‘z beyti zâhir üze şerḥ olundu ve ma‘lûm ola bu dîvânda tekrâr-ı mazmûn çokdur def‘a-ı ülâda tafşîl olunur ba‘dehü ḳâl ü dil ile zikr olunur... (v. 3b).

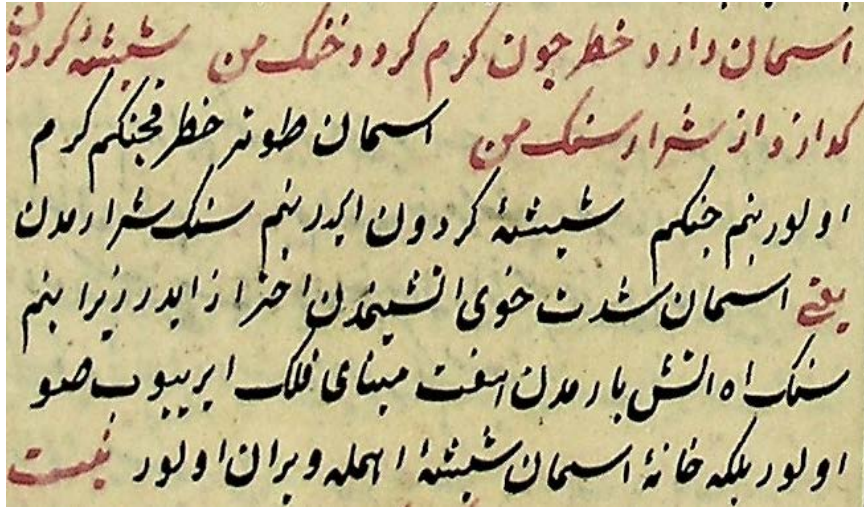
Diğer yandan, *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'in belki de metodolojik olarak en dikkate değer yanı, ilk beyitten son beyte kadar aynı perdede devam ediyor olmasıdır. Şöyle ki şarih, evvela şerh edeceği beytin Farsça orijinalini kırmızı kalemle yazar, sonra bu beyti yine beyit şeklinde tercüme eder, daha sonra ise kırmızı kalemle “ya’nî” yazarak tercüme edilen beyitten hâsıl olan mana üzerine açıklamalarda bulunur. Böylelikle şarih bütün beyitlere aşağı yukarı aynı ölçüde yaklaşmış olur. Klasik şerhlerin birçoğunda bu ilmî tutarlılığın olmadığı bilinmektedir. Sözgelimi, bazı şerhlerde şarih, ilk beyitleri oldukça tafsilatlı ve külfetli bir biçimde tercüme ve şerh eder, izaha muhtaç bütün kısımları aydınlatır, kelime ve tamlamalar üzerinde durur, edebî sanatları gösterirken, devam eden beyitlerde bu hassasiyetin azaldığını, izahların kısaldığını, bazen sadece tercüme ile yetinildiğini, hatta bazen tercüme bile edilmeden Fasça beytin neredeyse olduğu gibi tekrar aktarıldığını görmekteyiz. *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*'te bu durum birkaç istisnanın dışında görülmemektedir. Yûnus Edîb'in şerhine bu manada ilmî bir disiplin çerçevesinde her iki uçta da aşırıya kaçmadan, orta yollu kaleme alınmıştır diyebiliriz. Şerhte hemen hemen hiçbir beyit, tercümesi ve iyi kötü bir izahı yapılmadan geçilmemiştir. Söz konusu olan bu tutarlığın daha iyi gözlemlenebilmesi için yekûnu 373 varak tutan şerhin yazma nüshasının başından, ortasından ve sonundan birkaç örnek vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

دجا جیبید فیما مت در بغل دارد بیارنجیر چین دامن
 محشر بود عمارا بر نذل صحرایم بنم یوز قیامت قوتبند
 طوثر ابا غده رنجیر چین دامن محشر اولور بکا یعنی
 بنم هر برانارو کندن قیامت کبی یوز نمونه عبرت نحای
 مظهر بیت بدیدار اولور جده به جنونبند مقید اولم کونه کونه
 دامن حشر کبی ظهورانه بادیدر بنی جده به جنون الله مقید
 اولم کونه کونه اسرار خفته الله طالع اولم مقید اولم

(v. 7a)

سانی وحدت بهر جاطح عشرت افکند باده خورشید را
 در ساغ شبنم کند سانی وحدت هر بریده طاح عشرت
 براقه باده خورشیدی ساغ شبنم طوکر یعنی سانی وحدت
 عاشقکه معشوقی متحد جسم واحد کبی انک مراد ایل شبنم ایل
 خورشید کبی لعل نور حسن محبوبه ملاقی اولد قده عبا جسم افنا
 ایدوب سمت محبوبه برواز ایدر شبنم بر تو خورشید
 قایلوب محو اولد یعنی کبی سانی وحدت از شراب دیگر

(v. 164b)

(v. 344b)

3. İktibaslar

3.1. Ayet ve Hadisler

Bütün İslami ilimlerin kaynağı *Kur'an-ı Kerim* ve *Hadis-i Şerifler* olduğuna göre, İslami ilimlerin başlı başına bir şubesi sayılması gereken “şerh” çalışmalarının birçoğunda ayet ve hadislerden iktibaslar yapılmış olması gayet tabiidir. *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*’te de birçok yerde ayet ve hadislerden iktibaslar yapılmıştır. Bu iktibaslar bazen ayet veya hadisin birkaç kelimesi, bazen de tamamına yakını alınmak suretiyle yapılmıştır. Böylelikle iktibasların çoğunluğunun kısmi iktibas şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu daha net göstermesi açısından ayetlerin metin içindeki kullanımını örneklendirecek olursak, iktibas edilen ayetlerin bir kısmı şu şekilde geçmektedir:

Du‘â-yı hâksârân mîkoned imdâd şāhân rā

Ki bād-ı şehper-i mūrî keşed taht-ı Süleymân rā

دعاي خاک زان ميکند امداد شاهان را

که باد شهر موري کشد تخت سليمان را

Du‘â-yı hâksârlar imdâd eyler pâdişāhlara

Zîrâ karınca kanadı rûzgârı çeker taht-ı Süleymânı

Ya’nî pādşāhlariñ kuvvet <u> şān <u> şevketi ancak hâksâr-ı fuķarāniñ du‘âsı vü bîpāyān re‘āya-yı fuķarasiniñ imdādındandır pādşāhlariñ şān <u> şevketleri fuķarā du‘âsından olmaya ‘alāmet temellük-i āvāz-ı Süleymân’iñ taht havāda ŧayerān ederken zemīne indirmesi gibi Süleymân ile mūrîñ hikāyesi kelām-ı qadīmde mezkûr u meştûrdur āyet “*yā eyyuhā-n-nemlu-dhulū mesākinekum*”²⁵ (v. 55b)

Şevket biyā dīger gam-ı rūzî çî mîhori

Çun puḡte şevved şu‘le-i idrāk nān-ı mā

شوکست ببا و گرم روزي چي ميخوري

چون بخند شود شعده دراک نان ما

Şevket gel bundan şoñra rızq gamiñ çun yersin

Puḡte olduḡu vaḡtde şu‘le-i idrākiñe ekmeḡimiz

²⁵ “Ey karıncalar hadi meskenlerinize girin.” Neml/18.

Ya'nî “**naḥnû ḳasemnâ**”²⁶ âyet-i kerîmesine idrâk u iz‘ân olunduḳda vü âlâyiş-i dünyâ ḳasâvet ü ğamın ne dürlü kayd eder âdem belki rızḳ-ı muḳadderesine ḳanâ‘at edip âsûde-i ḫâl olur (v. 88a)

‘Ārifān rā gerdiş-i gerdün kemend-i bendegîst

عارفان را گردن کردند بندگیست

Gerdeneş-i z’în tavḳ bîrûn nîst herkes bende şod

گردنشان برون نیست هرکس بنده شود

‘Āriflere devr-i felek bendelik kemendidir

Boynu bu tavḳdan taşra deĝil her kim bende oldı

Ya'nî ‘arîfân-ı ulûl-eḃşâr kimselere ḫareket-i devr-i dâ‘im-i felekden istidlâl edip Allahu te‘âla ḫazretleri ḫakîm-i muṭlaḳ ve kendi ‘abd-i ‘âciz olmasına ulûl-elbâb bu delîl zâhir-i bâhir ile itḳân u iz‘ân ḫâşıl eder “**ellezîne yetefekkerûne fî ḫalḳı’s-semâvât**”²⁷ ilâ âḫire manṭûḳunca (v. 173b-174a)

Metinde geçen diĝer âyetler ve geṭtiĝi yerlerin varak numaraları şü şekildedir: **Rabbenâ âtinâ min ledünke raḫmeten ve ḫeyyî‘ lenâ min emrinâ raşedâ**”²⁸ (v. 1a) ; “**hattâ yelice‘l cemeli fî semmi‘l-ḫıyâf**”²⁹ (v. 4b); “**meşelühüm ke meşeli‘llezi‘stevkâde nâra**”³⁰ (v. 5a); “**Rabbenâ mâ ḫalaḳte ḫazâ bâṭilen**”³¹ (v. 39a); “**leḳad ḫalaḳna‘l-insâne fî aḫseni taḳvîm**”³² (v. 54a); “**mâ ḫalaḳte ḫazâ bâṭilen**”³³ (v. 69b); “**yâ eyyetuhâ‘n-nefsu‘l-mutma‘inne irci‘i ilâ Rabbik**”³⁴ (v. 73b); “**ḳad eflaḫa‘l-mu‘minûne‘l-lezîne hum fî şalâtihim ḫâşi‘ûn**”³⁵ (v. 76b); “**felemmâ efele**”³⁶ (v. 81b); “**yevme naṭvi‘s-semâe**”³⁷ (v. 104b); “**kün fe yekün**”³⁸ (v. 98b); “**ve naḥnû aḳrabü ileyhi min ḫabli‘l-verid**”³⁹ (v. 106b); “**Allahu ḫâlîḳu külli şey**”⁴⁰ (v. 126a); “**külli şeyin ḫâlîkun illâ vecheh**”⁴¹ (v. 129a); “**naḥnû ḳasemnâ**”⁴² (v. 155a); “**ellezî ḫalaḳa‘l-mevte ve‘l-ḫayâte li-yebluveküm eyyüḳüm aḫsenü ‘amelâ**”⁴³ (v. 193b);

Şerh-i Dîvân-ı Şevket’te metnin daha iyi anlaşılmaması ve çözümlenebilmesi adına birçok yerde ilgili hadisler iktibas edilmektedir. Bu hadislerin iktibas edildiĝi bazı yerler şü şekildedir:

Be çerḫ âyed felekhâ ez hucûm-ı seyl-i eşk-i men

بیخ آید فلکها از هجوم سبیل اشک من

Şadâ-yı âb kerd ez ḫâb bîdâr âsiyâhâ rā

صدای آب کرد از خواب بیدار آسپاها را

Devre gelir felekler benim hücûm-ı seyl-i eşkimdem

Şadâ-yı âb etdi ḫâbdan bîdâr deĝirmânları

²⁶ “Biz taksim ettik.” Zuhruf/32.

²⁷ “Onlar göklerin yaratılışı üzerine tefekkür ederler.” Âl-i İmrân/191.

²⁸ “Ey Rabbimiz, bizlere tarafından bir rahmet ihsan et ve bizim için işimizden bir muvaffakiyet hazırla” Kehf Sûresi/10.

²⁹ “...ve deve iĝnenin iĝnenin deliĝinden geçmedikçe onlar cennete giremeyeceklerdir...” Aḫrâf/40.

³⁰ “Bunların durumu, bir ateş yakmak isteyen kimsenin durumuna benzer...” Bakara/17.

³¹ “Ey Rabbimiz sen bunu boşuna yaratmadın.” Âl-i İmrân/191.

³² “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” Tûn/4.

³³ “Bunu boşuna yaratmadın” Âl-i İmrân/191.

³⁴ “Ey mutmain olan nefis, Rabbine dön” Fecr/27.

³⁵ “Gerçekten kurtuluşa erdi müminler. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler.” Mu‘minûn/ 1-2.

³⁶ “Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: “Rabb’im budur” dedi. Yıldız batınca da “Ben batanları sevmem” dedi.” Enâm/76

³⁷ “O gün semayı düreceğiz.” Enbiya/104.

³⁸ “Ol der, o da hemen olur” Yasin/82.

³⁹ “...ve biz ona şahdamarından daha yakınız.” Kaf/16.

⁴⁰ “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” Zümer/62.

⁴¹ “Onun zatından başka her şey helak olacaktır.” Kasas/88.

⁴² “... biz taksim ettik.” Zuhruf/32

⁴³ “O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı.” Mülk/2.

Ya'nî icâd-ı devr-i dâ'im-i eflâke belki icâd-ı mümkünâta sebep nev'-i benî âdemdir ki
 “levlâke levlâke lemâ ħalaqtü'l-eflâk”⁴⁴ ħadîs-i ħudsîden bu istinbât olur (v. 16b)

Mîresed şebnem be ħurşîd-i dırâĥşân ‘akıbet

برسد شبنم بخورشید رخسار عاقبت
 شوکت انوار دل برسد مذخوش را

Şevket âĥir tâ der-i dil mîresâned ħ’îş râ

Vâşıl olur şebnem ħurşîd-i dırâĥşâna ‘akıbet
 Şevket âĥir der-i dilden vâşıl olur kendine

Ya'nî şebnem ħurşîde ‘aşıĥ u tâlib olduĝu ecluden ħurşîd şebnem cezb edip hemâĝuş-ı
 ħurşîdi oldu belki ħurşîd ile müttehid oldu nihâyet Şevket daĥı kendi kendine vâşıl olup ba‘dehü
 vâşıl-ı menzil-i merâm olur ya'nî vücûd-ı ĥoduna âşinâ olduĝda Mevlâ-yı mütte‘âl ĥazretleriniñ
 ĥikmet-i ĥafiyyesi âşinâ olup vâşıl-ı menzil-i merâm olur “men ‘arefe nefsehu feĥad ‘arefe
 rabbehu”⁴⁵ feĥvâsınca (v. 36b)

Şekve-i fakr kem ez itibâr-i şâĥî nîst

شکوه فقر کم از اعتبار شاه نیست
 بر همه بیکجا خدمت بنوعی ما را

Per-i Humâ be külâĥ-ı nemed buved mâ râ

Vaĥâr-ı fakr-ı itibârı pādşâĥîden az deĝil
 Per-i Hümâ külâĥ-ı nemedden olur baña

Ya'nî ‘indallah itibâr-ı fakr u felâket itibâr-ı pād-şâĥîden ziyâdedir ĥırĥa vü külâĥ-ı
 nemed fakr-ı per-i Hümâ gibi ‘alâmet-i sa‘âdetdir bile olduĝu ĥâlde “el fakrî faĥrî”⁴⁶ ĥadîs-i şerîf
 mâşadaĥınca ĥâl-i sünen-i şer‘-i mübîn üzre sultânlıĥdan ‘alâ vü mu‘teberdir

Her kocâ mâ defter-i dil vâ konîm

هر کجا ما دفتر دل و اکینم
 صفی خود شد در اطلال است

Şafĥa-i ħurşîd merd-i bâţilest

Her yerde ben defter-i dilbâz ederim
 Şafĥa-i ħurşîd merd-i bâţıldır

Ya'nî nerede nûr-ı ĥalb-i benî âdem leme‘ân olusar ziyâ-yı âfitâb-ı ‘âlemtâb nâbüd olur
 “ĥalbü'l-mü'min ĥazînetü'r-Raĥman”⁴⁷ feĥvâsınca (v. 141a)

Metinde geĥen diĝer ĥadisler ve bu ĥadislerin geĥtiĝi yerlerin varak numaraları şü
 şekildedir: “küntü kenzen maĥfiyyen fe-aĥbebtü en u‘rafe fe-ĥalaqtü'l-ĥalaqtü'l-en ‘aref”⁴⁸ (v.
 4a); “ed-dünyâ sicnü'l-mü'min”⁴⁹ (v. 14a); “innemâl ‘amâlu bi'l-ĥâtime”⁵⁰ (v. 38b); “ed-dünyâ
 mezra‘atü'l-âĥire”⁵¹ (v. 42a); “el-nevm iĥve'l-mevt”⁵² (v. 68b); “Allahu ĥalaĥa'l-insâne ‘alâ bi-
 şüreti'r-Raĥmân”⁵³ (v. 78a); “lâ ya‘lemü'l-gaybe illallah”⁵⁴ (v. 88b); “min tevâza‘a <illâhi>

⁴⁴ “Eĝer sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” Ĥadis-i kudsi.

⁴⁵ “Nefsini bilen, Rabbini bilir.” Ĥadis-i kudsi.

⁴⁶ “Fakirlik övüncümdür.” Ĥadis-i şerif.

⁴⁷ “Müminin kalbi Raĥmanın hazinesidir.” Ĥadis-i şerif.

⁴⁸ “Ben gizli bir hazine idim, bilinip tanınmak için mahlukatı yarattım.” Ĥadis-i şerif.

⁴⁹ “Dünya müminin zindanıdır.” Ĥadis-i şerif.

⁵⁰ “Ameller niyetlere göredir.” Aslı “innemâl ‘amâlu bi'n-niyyât” şeklindedir. Ĥadis-i şerif.

⁵¹ “Dünya ahretin tarlasıdır.” Ĥadis-i şerif.

⁵² Uyku ölümün kardeşidir. Ĥadis-i şerif.

⁵³ Allah insanı Raĥman suretinde yarattı.” Ĥadis-i şerif. Metinde bu ĥadis, “ĥallâhu l-insân bi-viĥâti r-rahmân” şeklinde yazılmıştır.

⁵⁴ Gaybı Allah’tan başkası bilemez. Ĥadis-i şerif.

feḳat refe'a"⁵⁵ (v. 118a); "men şamete necā"⁵⁶ (v. 136b); "ed-dünyā mezra'atü'l-âhire"⁵⁷ (v. 167a); "mütü ḳable an temütü"⁵⁸ (v. 340a); "el-faḳrū faḳrî"⁵⁹ (v. 346b); "es şabru miftāhu'l-ferec"⁶⁰ (v. 371b)

3.2. Diğer

Şerhte ayet ve hadis iktibaslarının haricinde, Hz. Ebubekir'e atfedilen bir sözün de iktibas edildiği görülmektedir:

Muşkil-i rāh-ı Ḥudācūy buved 'ayn-ı taleb

مشکلی راه خودجوی بود و عین طلب

Rişte-i cādde buved tār-ı reg-i seng-i reheş

رشته چاده بود نازک سنگ رهش

Müşkül rāh ḥāh <u> cūy 'ayn-ı taleb olur

Rişte-i cādde olur tār-ı reg-i seng-i rāhı

Vāşıl-ı künh-i Bārī'de vāmānde olmak 'ayn-ı künh-i Bārī'ye vāşıl olmak zīrā rāh-ı rāst-ı künh-i Bārī olmak gibidir "El-'aczü 'an derki'l-idrāki idrākün ve'l-baḥşü 'an sırır-z-zātu işrākün"⁶¹ (v. 280b)

4. Atasözü ve Deyimler

Şerhte Yûnus Edîb Şevket-i Buhârî'nin şiirlerindeki ince manaları, mecazları ve mazmunları okuyucunun daha iyi kavraması adına yer yer eskilerin darb-ı mesel ve kelâm-ı kibâr olarak ifade ettiği atasözü ve deyimlerden sıkça yararlanmıştır. Yalnız şunu belirtmeliyiz ki, kullanılan atasözü ve deyimlerin tamamı Arapçadır. Bunların bazıları metinde şu şekilde geçmektedir:

Şinideend bütân-ı Yemen kelām-ı merā

شیده اند بنان بمن کلام مرا

Nuvişteend be āb-ı aḳîḳ nām-ı merā

نوشته اند باب عقیق نام مرا

İşidmişler Yemen maḥbūbları benim kelāmım

Yazmışlar aḳîḳ şuyıyla benim adımı

Ya'nî Yemen maḥbūbı gibi aḳîḳleb olan maḥbūblar benim ḡazellerim işidenden beri dā'imā benim ḡazelim vird-i zebān olmuş aḳîḳleb olan maḥbūblara belki aḳîḳleblerinde "ken-naḳşı fî'l-ḥacer"⁶² zāhir u nümāyāndır (v. 41b)

Ḥ'āhī be şîşe ḥ'āh be peymāne yek meyst

خواجه بشه خواه بهمانه یک بست

Der deyr u Ka'be nūr-ı Ḥüdā mevc mîzened

در دیر و کعبه نور خدا موج زند

İster şîşeden taleb ister peymāneden bir bādedir

Der deyr u Ka'be nūr-ı Ḥüdā mevc verir

Ya'nî taleb-i Ḥüdā ne mekānda olursa müsāvidir zīrā Allah 'aẓimü's-şān nūr-ı tecellî vü maẓhar-ı 'ināyeti her yeri ihāta etmiştir feyz-i ināyet-i Bārī mekāna maḥşûş deḡil belki

⁵⁵ "Kim Allah için tevazu gösterirse Alah onu yüceltir." Hadis-i şerif.

⁵⁶ "Dilini tutan kurtuldu." Hadis-i şerif.

⁵⁷ "Dünya ahretin tarlasıdır." Hadis-i şerif.

⁵⁸ "Ölmeden önce ölünüz." Hadis-i şerif.

⁵⁹ "Fakirlik övüncümdür." Hadis-i şerif.

⁶⁰ "Sabır başarının anahtarıdır." Hadis-i şerif.

⁶¹ "Onu idrak etmek onu idrak etmekden aciz olduğunu bilmektir. Onun zatını araştırmak şirktir." Hz. Ebubekir'e atfedilen meşhur söz.

⁶² "Taşa nakşolmak gibi."

“şerefü'l-mekân bi'l-mekân”⁶³ fehvâsınca ne mekânda maẓhar-ı inâyet-i Bârî olsun saña nisbetle o mekân eşrefdir (v. 199b)

Buved cüz-i hayât-ı ü libâs-ı hodnumâyihâ

بود جزو حیات او لباس خودنمایها

Ten-i bîser şevd zâhid eger (225b) destâr gum gerded

تن بیسرم شود زاهد اگر استنار گم گردد

Olur onuñ cüz-i hayâtı onuñ libâs-ı hodnümâyiler

Başsız cism olur zâhid eger destârîñ gayb olur

Ya'nî zâhid-i zâhirperest libâs-ı zâhir cüz-i beden add edip belki cüz-i 'ibādât ri'yâ add edip dâ'imâ büzürg destâr u câme-i pehn tesbîh-i şad dâne ile ri'yākār olup evkâtgüzār eder “tebdîlî-ş-şekl lî-eclîl-ekel”⁶⁴ maẓmûnuna dūcār olup gūyâ büzürg destâr pehn câme olsa âdemiyyette noķşân olur kısmet-i muķadderesine noķşân târî olur (v. 225a-225b)

Metinde geçen diğ̃er atasözü ve deyimler ile bunların geçtiğı yerlerin varak numaraları şöyledir: “an mine'l-ķalbi sebîlâ”⁶⁵ (v. 48b); “el mecāzu ķantaraķü fı'l-ķakīķa”⁶⁶ (v. 51a); “himmetü'l-ricāl taķlî'ü'l-cibāl” (v. 76b); “an mine'l-şî'rü'l-hikmet” (v. 125a); “evvele mā ḥalaķallahu'l-akl”⁶⁷ (v. 133a); “el-insân mürekkebi bi'n-nisyan”⁶⁸ (v. 183a); “el-intizār eşeddü mine'n-nâr”⁶⁹ (v. 314b)

5. Tazminler

Yûnus Edîb metni şerh ederken Farsça ve Türkçe olmak üzere iki farklı dilden manzum parçalar tazmin etmiştir. Şarih bu manzum parçaların birçoğunun kime ait olduğunu bildirmemiştir. Nitekim tazminlerde böyle bir zorunluluk olmadığı da bilinmektedir.

5.1. Türkçe Tazminler

Metinde iki yerde Türkçe beyit tazmin edilmiştir. Bunlardan biri Araf sûresi 40. Âyete telmih etmesi vasıtaıyla zikredilen Fuzûlî'nin bir beytidir. Beytin geçtiğı yer şöyledir:

Umîd-i nukhet-i rahmî zi bîpervâ gulî dârem

امید نگهت رحیمی ز بی پروا گل دارم

Ki âvâz-ı şikest-i reng pindâred fiğānem rā

که آواز شکست رنگ پندارد فیغانم را

Bir rahm kokuşu ümîdiñ bir pervâsız gülden tutarım

Kırık reng-i şadâsı kıyâs eyler benim fiğānımı

Ya'nî bir gülbeden tâze dilberden bûy-ı merḥamet ü vefâ me'mûl eylerim benim şadâ-yı nâle-i niyâzım gūşuna kırık reng şadâsı gibi gelir böyle olduğu hâlde vefâ vü merḥamet ümîd etmek ondan emr-i muḥāl oldu bu gūne kelâm u bir kelâm u bir ķaẓiyyedir bir emr-i muḥâle ta'lîķdir muḥâle ta'lîķ olduğundan o ķaẓiyyeniñ dağı ḥuşûli muḥâldir âyet-i kerîmede küffârîñ cehennemden iḥrâcına nâzil olduğu gibi hattâ yelice'l-cemelü fî semmî'l-ḥıyâṭ bu âyete telmih Fuzûlîniñ bir beyti vardır beyt:

Bu gamlar kim benim vardır ba'îriñ başına koysan

Çıkar kâfir cehennemden güler eh-i azâb oynar (v. 4b)

⁶³ “Makamın şerefi, mekânı tutandan gelir.”

⁶⁴ “Yemek için şekil değıştirme.”

⁶⁵ “Kalpten kalbe yol vardır.”

⁶⁶ “Mecaz hakikate bir köprüdür.”

⁶⁷ “Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.”

⁶⁸ “İnsan unutkanlık ile terkip edilmiştir. İnsanın hamurunda unutkanlık vardır.”

⁶⁹ “Beklemek ateşten beterdir.”

Diğeri ise şarihe ait olduğunu düşündüğümüz, fakat kime ait olduğu belirtilmemiş bir beyittir. Bu beytin şarihin Sultan III. Selim için şerhin başında kaleme aldığı bir kasidenin bitiminde, “inşâallah-ı te‘âla devletmedâr u bârgâh-ı gerdün-ı iktidâr-ı hüsrevânelerinde ‘ayn-ı ‘inâyet-i hümâyûnlarıyla hayr-i qabûl-i qarîne ihsân buyurula nazm” ifadesinden hemen sonra müstakil olarak kaydedilmiş olması, bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Beyit şöyle geçmektedir:

Sen Süleymân-ı zamân-i pür‘adâletpîşesin
Bende-yi bîçâre nisbet saña bir qarıncadır (v. 3b)

5.2. Farsça Tazminler

Şerhte Mevlânâ’ya ait bir beyit ile kime ait olduğu bildirilmeyen üç beyit ve iki mısra zikredilmiştir. Bunlardan bir beyit ve iki mısra eserin dibacesince geçmektedir:

Rabbenâ âtinâ min ledünke rahmeten ve heyyi‘ lenâ min emrinâ raşedâ ve şallî ‘alâ eşrefi‘l-enâm beyyine‘l-lezi sümmüye fi‘l-kur‘ân ismühu Ahmedâ ve ‘alâ âşhâbiha hümellezîne iktedav bi-imâmü‘l-hâdi‘l-emcedâ ‘unvân-ı hücestemağâl meymenetmâl hüsn-i imtişâl kelâm-ı ferruhfâlden şoñra bîser ü sâman münis-i şikîb el med‘uvv bi Yûnus Edîb Şevket-i nâdiregüy tâzezebân ü refîkaşinâs nüktedân hüsn-i beyân fenn-i şî‘r ü nazm-i sühanda yeketâz-ı meydan-ı belâgat olduğı serteser âfâğda meşhûr u cümle erbâb-ı sühânın müsellem ü maqbûl olduğı ezher-i mine‘ş-şems olup fakîr kembidâ‘a vü kalîlül-istitâ‘a bi-kader-i vüs‘at-i tâkatü‘l-beşeriyye mışra‘ **herkesi râ ez hod himmet kolâhî dâdeend** mışdâkıncâ teşmîr-i sâk-ı himmet edip şerh olunması iltizâm olundu li-müellifihi bi-hamdillâh baña ilhâm-ı kudsi‘i feyz-i Rabbânî ki keşf etdirdi hüsn-i çehre-i ma‘nâ-i pinhânı medlûlünce şükren lillâh itmâmı müyesser olup mışra‘ **berg-i sebzîst tuhfe-i dervîş** meâline münasib beyt **pây-ı meleğ ez pîş-i Süleymân borden / ‘Aybest velâkin hunerest ez mürî** mazmûn-ı münîfine ittibâ‘-ı sulţân-ı selâtinü‘l-a‘zam ve‘l-kahramânü‘l-fehm fâtiğü‘l-bevvâbü‘l-ikrâm u el-in‘âm eşrefü‘l-selâtin fi‘l-aşl-ı ve‘n-neseb ve aḥḳahüm fi‘l-fazlî ve‘l-edeb feyyâz-i seccâlün-nevâl ‘ale‘l-ḥalâyık el mü‘eyyid bi te‘yîd rabbü‘l-felağ muğîş-i devletü ve‘d-dîn el manşûr mine‘l-mülkü‘l-mu‘în ḥâḳân Süleymân menkıbet dehîm mesnedefrûz-ı hilâfet zînet-i diḥ taḥt-ı devlet a‘nı zıllullah pâdişâh-ı ‘âlempenâh evc-i câygay felek-i destgâh sulţânü‘l-berreyni ve‘l-bahreyn ḥâdimü‘l-ḥaremeynüş-şerifeyn gütisitan-ı âlâ vü hevâüs-sulţân ibnüs-sulţânüs-sulţân Selîm Ḥânü‘l-Ġâzî ibnüs-sulţân Muşţafâ Ḥânü‘l-Ġâzî ḥuldet-i hilâfetün ü ebed-i salţanat ilâ intihâüz-zamân ü inkırâzü‘d-devrân âmin bi ḥürmeti şâhibün-nübüvvet-i ve‘l-bürhân şerḥ-i Şevket-i leṭâfetnümün nâm-ı hümâyûn şevket-i maḳrûnlarıyla mevsûm u resm u taşdır olundu cünd-i ebyat-ı ḳaşîde limüellifihi (v. 2a-2b)

Tazmin edilen üç beytin geçtiği yerler ise şu şekildedir:

Hudâyâ reng-i teşîr-i kerâmet kon fiğânem râ

Be mevc-i eşk-i bulbul âb diḥ tiğ-i zebânem râ

خدا با رنگت شیر کرمت کن فیغانم را
معج و شکسته بلبل آب دح تیغ زبانم را

Yâ Rab mâye-i teşîr-i şeref kııl benim fiğânımı

Mevc-i eşk-i bûlbûlden şü ver tiğ-i zebâna

Ya‘nî ne güne bûlbûl envâ‘-ı tûyûr beyninde fiğân-ı aşk ile münteḥab u mergûbdur ve ne güne fiğânı ḳalblere mü‘essirdir güzelliḳ beni daḥı bûlbûl gibi encâ‘-ı beşer beyninde nâle-i aşk ile münteḥab u meşhûr eyle zîra aşk ‘âlem-i imkânda her şeyden münteḥab u muḳaddemdir ne mislû ḥadîş-i kudsi‘de vârid olmuştur “küntü kenzen maḥfiyyen fe-aḥbebtü en u‘rafe fe-ḥalaḳti‘l-ḥalkü‘l-an ‘aref” ü ba‘z ḥükemâ ‘indinde nev‘-i efrâd-ı beşerden bir ferd-i beşerde aşk ma‘dûm olsa bir şey’e ḳâbil-i isti‘dâd değıldir İbn-i Sînâ zâhib olmuştur eşḥâs-ı beşerden bir şahs bir güzel hüsn-i şüret gördükde meyl ü muḥabbet etmemesi ve bir hüsn-i şadâ istimâ‘ edip

müteveccih-i derûn u şevk hâşıl eylememesi ‘ilâc-ı şerbetine muhtâcdır bir tevcih dağı ca’izdir ammâ lafz-ı figândan mecâzen ebyât-ı eş‘âr murâd olur yâ Rab mâye-i eser-i kerâmet eyle benim ebyât u eş‘arım zîrâ şu muqaddime-i kerâmet belki cüz-i kerâmetdir **Mevlânâ** ka’îl olmuştur şi’riñ cüz-i kerâmet olduğuna beyt:

Rûtbe-i ‘ālî maḳām-ı evliyā
Evvelî şî‘rest u āḫir kîmyā

mıṣra‘-ı sâñiden teşbîh u temşîl tarîkıyla bu güne ta‘bîr olur yâ Rab bir mürşid-i kāmiliñ ‘ayn-ı naẓārıyla beni irşâd et ve vird-i zebânıyla zebânım izkâr eyle bile ta‘zîr olduğu hâlde maḫşûl-ı beytten lâzım geldi ḥadîs-i nebevîyyeye ittiba‘ vü muşanniflere imtişâl eyledi ibtidâ‘-ı te’lîfde (v. 4a-4b)

Zi telḫ kāmî-i ḥod ḥoş dilest şāḫib-i nām
Ki zehr-i zîr-i nigîn sebze-i teh-i sengest

زنجبیل کا می خور خوشنالی است صاحب نام
که زهر زیر نگین سبزه سبست

Kendi telḫ kāmından ḥoş dildir şāḫib-i nām
Zîrā zehr-i zîr-i nigîn sebze-i teh-i sengest

Ya‘nî şāḫib-i ser u sāmân ile şöhretyāb olan kimse āzā-yı şöhret-i serşârdan ḥoşnuddur zîrā zehr-i zîr-i nigîn-i sebzeter seng gibidir bu maḫmûnda rumûzu bu beyt bilemiş:

Rîḫ-i raḥât dān çu şod maḫlab-ı bozorg
Gird-i güle tûtîyā çeşme-i kûrek (v. 139b-140a)

Çeşm-i ḥod nugşâde ez evvel cefâ râ dîde’im
Tıfl-ı mâ râ taḫte-i gehvâre çüb-i tîr bûd

چشم خود نگاشته از اول جفا داده ایم
طغیان را ساخته که واده 'جوب نرود

Kendi göziüm açmadan evvel cefâ gördüm
Benim tıflıma taḫte gehvâre çüb-i tîr oldı

Ya‘nî icâd-ı vücûdumuz mâderzâd sitem-i cefâ ile perverde olmuştur belki sirişt u mâye-i nev‘-i benî âdem gam <u> muḫabbet-i eyyâm ile taḫmîr olmuştur vücûd-ı insâna gam <u> keder ‘arz-ı ‘âm gibidir cüz-i vücûd-ı insân olmuştur meşhûr beyt:

Der in dünyâ kesi nebâşed
Eger bâşed benî âdem nebâşed (v. 216a)

6. Telmihler

Klasik edebiyat metinleri içindeki telmihler, metnin yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel hayatı hakkında birçok zengin malzemeye işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Tarihi, kültürel bir olayı, bir ilim adamı veya sanatkarı veyahut bunların sözlerini, çeşitli mazmunları, klasik edebiyatın hayal dünyasına müteallik birtakım genel kültür ve edinimleri, daha birçok çeşitli bilgileri metnin müellifi ve dönemin genel okuyucusu bilmekteydi. Tıpkı bunun gibi üzerinden asırlar geçmiş bir edebî metne yaklaşıırken günümüzde bu telmihlerin fark edilmesi, fark edildiyse tam olarak neye işaret ettiği, altında yatan hikâyenin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Şerhler tam da bu noktada metnin içinde mahfuz zengin içeriği izah ve tafsil etmesi açısından oldukça yararlıdır. Hele ki bir şarih şerh ettiği eserin müellifiyle aynı dönemin atmosferini soluyor, aynı kültür havzasından besleniyorsa, bu şarihin ortaya koyduğu şerhteki açıklamaların daha isabetli olması kaçınılmazdır.

Şerh-i Dîvân-ı Şevket, Şevket-i Buhârî şiirinin içinde değinme, işaret etme, hatırlatma gibi anlamlara gelen telmih yoluyla barınan yüksek kültür malzemelerini izah ve tafsil etmektedir.

Şerhte İbn-i Sînâ'nın görüşleri, Mevlânâ'nın şiirin cüz-i kerâmet olduğuna dair bir görüşü, Hümâ kuşunun bazı hususiyetleri, bülbülün yuvasını nasıl yaptığı, aşkın tercüme-i hâli, sedd-i İskender, zahid ile rindin tercüme-i hâli, rind-i meyâşamların cuma gecesi içmemeleri, İsa aleyhisselamın iğnesi ve şifacılığı, aşkın insan üzerindeki tesiri, baharın âşık üzerindeki tesiri, Hâfız'ın şiiri ve Şiraz'ın şarabı, mahbûbun hâli, ünlü ressam Mânî, Hz. Muhammed aleyhisselamın bütün yaratılmışlardan güzel oluşu, bazı mutasavvıfların fikirleri ve Kelime-i Tevhit, Yûsuf ve Yakûb aleyhisselamın temsili, dilencilerin kâselerinin çûb-i çinden olması ve çûb-i çünün mideye faydaları, iki farklı Eflatun olması, Eflatun-ı hekîmin küpünün ayrıntılı hikâyesi, Ferhât ile Şîrîn ve Ferhâd'ın Şîrîn'i taş a resmetmesi, Hintlilerin tercüme-i hâlleri ve Hindistan'da câri olan çeşitli âdetler, firuze taşının özelliği, saf tıynetlerin hâli, yılanın temsili ve yılanın toprak yemesi, Musa aleyhisselamın yed-i beyza mucizesi, Süleyman aleyhisselam ile karınca hikayesi, karıncanın ömrü ve kanat çıkarmasına dair bazı bilgiler, Mansur'un asılması ve kerameti, İmam Gazalî'nin *El-Hakku- El-Murru* adlı eseri, İbn-i Sînâ'nın *Şifâ* adlı eserinde geçen bir görüş, devr-i feleğin bazı hususiyetleri ve insan üzerindeki tesiri vb. birçok konu ele alınmaktadır. Bu konuların işlendiği yerlerden bazıları şu şekildedir:

Zi reşk-i men reg-i gul <müy>-ı âteşdîde rā māned

Has u hârest ez mujgân-ı bulbul âşiyānem rā

زینک من رگ گل آتش دیدہ را ماند
خوشه رست بذر مجگان بلبل اشیانم را

*Benim hasedimden gül tamarı âteş görmüş kıla benzer
Çûb-i hârdır mujgân-ı bulbûlden benim yuvâmda*

Ya'nî benim kemâl derece 'aşkımdan kemâl-i hüsn-i ma'sûkuma istidlâl edip gül hased-i 'aşkımdan gül müy-ı âteşdîde gibi perîşân u efsürde oldu zîrâ mujgân-ı bulbûl benim 'âşiyân-ı 'aşkımda has <u> hâr gibidir belki baña cāygâh-ı çeşm-i bulbûlde olmak derkâr oldu **ma'lûm ola** bulbûl yuvasın dâ'imâ kıl ile yapıp tezyîn eder erbâb-ı 'aşkıñ dâm-ı muhabbete mukayyed olduğuna işaretdir bu beytde dağı buña **telmîh** vardır ma'nen ü lafzen ü 'andelîbiñ yuvası kıldan olduğu ter ü taze nevresîde dilberin dâm-ı müy-ı kâkülüne şa've-i hâtırı giriftâr olan 'âşıka ma'lûmdur⁷⁰ (v. 5a)

Sâgar-ı şevk-i to keyfiyyet-i sevdâ dâred

Bâde ez hûn-ı bahârest kadehnûş-ı to rā

ساق شوق تو کیفیت سودا دارد
بادہ خون بہارست قہج نوش ترا

*Seniñ piyâle-i şevkında keyfiyyet sevdâ tutar
Bâde hûn-ı bahârdandır seniñ kadeh-i nûşına*

Seniñ piyâle-i şevk <u> muhabbetiñde neşe-i keyf-i sevdâ derkârdır güyâ seniñ mey-i muhabbetiñ hûn-ı bahâr-ı hüsniden aḥz olunmuştur belki seniñ 'âşık u üftâde olan sevdâzede olmak derkârdır **ma'lûm** faşl-ı baharda sevdâ hareket eder dem cevalân etmek sebebiyle bu münâsebetle zikr eyledi⁷¹ (v. 18b)

Mizâc-ı merdüm-i tamâ' kuvvet ez tama' dâred

Buved ez çûb-ı çînî kâse-i çûbîn in⁷² gedâyân rā

مزاج مردم طمع قوت از طمع دارد
بود از جوب چینی کاسه جوبین کد ابارا

*Ziyâde tama'kâr kimseniñ kuvvet-i mizâcı tama'dan dutar
Olur çûb-i çinden ağaç çanak bu dilencilere*

⁷⁰ Bulbûlün yuvasını kıldan yaptığına telmih vardır. Gönül kuşu sevgilinin saçına dolanmış çırpınan bir bulbûl gibi çırpınmaktadır.

⁷¹ Aşkın en sevdiği mevsim bahardır. Baharda insanın kanı kıpır kıpır olur, sevda damarlarında dolaşır.

⁷² Bu kelime vezni bozmaktadır.

Ya'nî tamera kimseniñ kuvvet-i mizâc nefsi-i tamera dan olur ya'nî ziyâde oldukça kuvvet-i vücûdî takviye bulur zîrâ bu tamera dilencilerin siyeh kâseleri çüb-i çindendir **ma'lûm ola** çüb-i çîn mizâc-ı mi'neyi taşih eder takviye verir⁷³ (v. 56a)

Nişân ez hunermendân nemâned⁷⁴ coz huner bâkî
Buved levh-i mezâr ez hışt-ı hüm hâk-ı Felâfün rā

نشان از برندان نابود نماند
بود لب از زار زشت خاک فلطون را

*Erbâb-ı hünerden bir nişân bâkî kalmaz ancağ hüner bâkîdir
Olur levh-i mezâr hışt-ı hüm hâk-ı Eflâfûna*

Ya'nî **ma'lûm ola Eflâfün** ikidir birisi Eflâfün-ı ilâhî vü birisi Eflâfün-ı hakîm tesmiye olunur humnişin şu'ara-yı 'Acemde miyân-ı şu'arâda her ne makamda zîkr olduysa Eflâfün-ı hakîm murâddır ü **ma'lûm ola** Eflâfün-ı hakîm otuz altı senede bir şerbet tertib edip diğer bir küp bir mekâna vaz' edip kendi telâmizlerinden birini intihâb edip mezkûr telâmizine ta'lîm edip benim başımı kesip vü cemî-i a'zâlarım birbirinden kaç' edip ba'de cemî-i eczâ-yı vücûdum mezkûr küpe vaz' edip yine mezkûr tertib eylediğim şerbet-i eczâ-yı vücûdumla berâber küpe dök bundan sonra küpün kapağını kapa ve kırk günden sonra gel mezkûr küpi ağzın aç içinden bir taze tıfl çıkar mezkûr tıfl benim ba'de ebedü'l-ebed mevt baña tārî olmaz hayât-ı ebediyle hayat bulurum zîkr olunan minvâl üzere eczâ-yı vücûd-ı Eflâfün u ma'hûd şerbetle berâber küpe vaz' edip kazâ otuz toktuz günde küpün ağzın açdılar bir nâtamâm tıfl çıktı nâtamâm olduğundan tıfl bâkî kalmadı Eflâfün zîkr olundukda bu hikâyeye işaretdir⁷⁵ (v. 60a-60b)

Nebuved dilsiyehân rā ğam-ı erbâb-ı şu'ûr
Key sır-ı şu'le-i idrâk buved Hindû rā

نبود دل سیاهان را غم ارباب شعور
کی سر شعله اوراق بود هندورا

*Olmaz dil-i siyehlerde ğam erbâb-ı şu'ûr
Nice sır-ı şu'le-i idrâk olur Hindûlara*

Ya'nî erbâb-ı şu'ûra olan ğam erbâb-ı ğayr-ı şu'ûra olmaz Hindûların ekseri sebük mağz olduğu gibi bundan **ma'lûm u işâret olundu** Hindûların ekseri ahmak-ı dil-i siyâh olur⁷⁶ (v. 64a)

Siyeh baht-ı to reng-i 'ayş dâned zerdî-i rû rā
Zi medd-i za'ferân bâşed cebîn purhânde Hindû rā

سیه بختی نورنگ عیش دانه زردی رو را
زید رغوان با شبنم بر خنده هندورا

*Seniñ siyeh bahtıñ reng-i 'ayş bilir zerd-rûluğı
Zîrâ medd-i za'ferân ile olur hânde-i çîn-i Hindû*

⁷³ Dilencilerin kâseleri çüb-i çîn denilen ince ve dolaşık çöplerden örülü bir kasedir. Bu yenildiği takdirde mideye faydalıdır.

⁷⁴ Bu kelime "numâyed" şeklinde yazılmış fakat beytin anlamı göz önüne alınarak "nemâned" şeklinde okunmuştur.

⁷⁵ İki farklı Eflâfün vardır. Bunlardan biri Eflâfün-ı ilâhî olarak bilinir, diğeri ise Eflâfün-ı Hakîmdir. Rind meşbepli İran şairleri arasında ne zaman Eflâfün ismi zikredilse, doktor olan Eflâfün akla gelmelidir. Ne zaman da doktor olan Eflâfün'dan bahsedilirse şu hikâye akla gelmelidir: Eflâfün otuz altı sene çalışarak bir iksir tertip eder. Talebelerinden birini seçip kendisinin başını ve diğer azalarını keserek hazırladığı iksirle birlikte bir küpe koymasını ve kırk gün boyunca kapağını açmamasını ister. Kırk gün sonra geldiğinde küpü aç içinden yeni doğmuş bir bebek göreceksin, o bebek ben olacağım ve bundan sonra bana ölüm isabet etmeyecek, ebedî yaşamın sırrını çözeceğim der. Talebe denile yapar ve iksirle birlikte Eflâfün'ün kesilmiş vücudunu bir küpe döker. Fakat küp yanlışlıkla otuz dokuz gün sonra açılır. Bakarlar ki içinde gelişimini tamamlamış küçük bir bebek vardır. Bebek tam olarak gelişmediği için yaşayamaz.

⁷⁶ Gam ve hüznün şuurulu insanlara tesir eder. Şuursuz insanda gam ve hüzn olmaz. Hintlilerin çoğunluğu ise şuursuzdur denilmiştir.

Ya'nî seniñ 'aşık-ı dîlşadın ğam-ı 'aşk ile zerdrü olmağdan reng-i 'ayş <u> şafâ kesb eder Hindûların medd-i za'ferân alınları güşâde vü yüz ħande kesb eylediği gibi ma'lûm ola Hindistânda gâvperest olanlar necâset-i gâv ile za'ferânı maħlûṭ edip mezkûr maħlûṭ za'ferândan her şabah iki ħatt alınlara çekip 'alâmet-i ikbâl u güşâde olmağa delîl 'add ederler⁷⁷ (v. 64a)

Eşer key mîgozâred rişe-i ğam ber dil-i nâzik

اگر میگوید از درد ریشه غم بر دل نازک

Ĥored mâr-ı siyâh-ı müy-ı ċinî ĥâk-ı ċinî râ

خورد مار سیاه موی چین خاک چین را

Âşâr nice bıraktır ğam tamârı bir dil-i nâzikde

Yer mâr-ı siyâh-ı müy-ı ċinî ĥâk-ı ċinîye

Ya'nî bir 'âkil <u> nâzik dil kimseniñ mînâ-yı ħalbine ğam u kederiñ bıraksa elbette o nâzik dil maħv u berbâd olur zîrâ kâse-i ċinî nâzik olmağ hasebiyle mâr-ı mûdârı elbette **ma'lûm ola** kendi dil-i nâziki kâse-i ċine teşbîh edip ve müy-ı kâse efiye teşbih edip gezlik-i efi ħayvânât-ı maħûlesine işâbet eyledikde maħv <u> i'dâm eyler müy-ı ċinî daħı kâseye işâbet eyledikde kâse şikest <u> maħv eyler vü iylânîñ dâ'imâ ekl eylediği ĥâk olduğuna **telmîh** vâv ve mâdde-i insân ĥâkden olduğuna işâretidir rişe-i ğam ĥâk-ı kâse-i ħalb-i insânı dâ'imâ ekl eylediği gibi güzel <u> peçîde bu **teşbîh** gibi mebnîdir⁷⁸ (v. 71a-71b)

'Omr-i mâ bâşed zi feyz-i nâtevânî câvidân

هر ما باشد از فیض نوائی جاویدان

Dâred ez ĥâk-ı Süleymân surme çeşm-i mûr-ı mâ

دارد از خاک سلیمان سرمه چشم مورا

Bizim 'ömrümüz nâtevânîlik feyzinden ebedî olur

Dutar Süleymân toprağında sürme-i çeşm-i mûrın

Ya'nî mûrın tûl-ı 'ömre muvaffaq olması ĥâksâr olmağdan ve nice şâhlar görüp ĥâk olup ğubâr-ı vücûdî dîde-i mûr-ı ĥâksâra sürme olmuştur ve **ma'lûm ola** karınca iki bin yıl 'ömri olur biñ yıl 'ömri olduğda ħanâd çıkarır biñ yıl olmaya delîldir **Süleymân ile mûr hikâyesine telmîh** vardır⁷⁹ (v. 76b-77a)

Bes ki tab'-ı men zi pîrî mîkoned pehlû tehi

بس که طبع من ز پیری میکند پهلوی

Mîtevân müy-ı merâ bîrun zi şîr reng kerd

می تواند موی مرا برون ز شیر رنگ کرد

Ol ħadar ki benim tab'ım pîrîlikden fâriğ oldı

Mümkündür benim müyüm şüdden taşra reng etmek

Ya'nî şüret-i pîrîliğimden kemâl mertebe hazer edip heykel-i civân <u> şebâbet-i dîlĥâh u ma'ĥûl ĥâtır pesend olmuştur tûl-ı şîrĥor iken müy-ı serim ĥızâb ile rengîñ etmek mümkün u marzîdir **ma'lûm** İrân'da pîr <u> civân saĥallarıñ boya verirler (v. 223b)

Serî ger neş'e-i sevdâ negerded

سری که نشئه سودا نکرد

Ki mağzeş penbe-i mînâ negerded

که مغزش بنبه مینا نکرد

Bir başda neş'e-i sevdâ olmazsa

Zîrâ mağzı penbe-i mînâ olmaz

⁷⁷ Hindistan'da ineğe tapanlar, ineğin necaseti ve safranı birbirine karıştırır, bu karışımdan her sabah iki şerit hâlinde alınlara sürer ve bunu bir ikbal nişanesi olarak görürler.

⁷⁸ Yılanın toprak yemesine telmih vardır.

⁷⁹ Şarihin "malum ola" dedikten sonra verdiği bilgilerin çoğu bilimsel gerçekliği olmayan veya eksik gerçeklik içeren birtakım bilgilerdir. Mesela kanat çıkaran bir karıncanın olgunluk çağında olduğu ve ömrünün büyük bir kısmını geride bıraktığı doğrudur. Fakat karıncanın binlerce yıl yaşayabildiği ise yanlış bir bilgidir.

Ya'nî bir başda şafâ-yı muhabbet u sevdâ-yı aşkdan tehlî olursa onuñ lezzet-i insâniden hâlîdir belki behâ'ime mülhâk'dır **Şifâ** da **İbn-i Sînâ** böyle olduğunu taķrîr eylemişdir (v. 233a)

7. Edebî Sanatlar

Şiirler eserin dibacesinde şarihin de ifade ettiği gibi, edebî sanatlar bakımından “teşbih tarîkıyla” şerh olunmuştur. Şerhte neyin neye teşbih edildiği çoğunlukla ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Bunun haricinde sadece iki yerde ihâm sanatından bahsedildiği görölmüştür.

İlâc-i süz-ı maḥmûrân zi lâ-y-i ḥum buved Şevket علاج سوزخوران زلای خم بود شوکت
Biyâ ez zîr-i deryâ ḥâk-ı âteşḥâne-i mâ râ بیار از زیر دریا خاک آتشخانه ای مایه مارا

Çâre-i ḥarâret-i maḥmûrlar küp çamurlarından olur Şevket
Götür zîr-i bahırdan bizim ḥâk-ı âteşḥânemiz

Ya'nî def-i ḥarâret-i ḥumârlar ḥum-ı meyden olur götür ey sâķî bâde-i ḥumdan nûş edip def-i ḥarâret-i ḥumâr edelim ma'lûm ola ḥumâr-ı şarâb neşât-ı dîġer belki tekrâr bâde nûş etmek ile def olur ve âteş işâbet edip vücûd-ı insânî iḥrâk eden yere kil dedikleri ḥâkden çamur edip sürseler def-i sūziş-i âteş eder ü 'ale'l-ḥuşûş küb dibinde tecemmu' eden rakîķ çamur âteş işâbet etmiş yeriñ ḥarâretin def eder bu beytde güzel **ihâm u teşbih** vardır (v. 12a)

Nebâşed âsümân râ âfet-ı ez lâmekân seyrân نہ باشد آسمان را آفت از لاکان سیران
Ḥaṭar ez reng-i mey bîrûn zedenhâ nîst mînâ râ خطر از رنگ می بیرون زدن هاست مینا را

Olmaḡ âsümâna bir âfet lâmekân seyrden
Ḥaṭar reng-i meyden taşra çıķmaķdan yok mînâya

Ya'nî mi'râc-ı rûḥânî ile âsümâna ḥark u iltiyâm lâzım gelmez belki hiçbir ḥaṭâ vü zarar işâbet etmez görmez misin reng-i bâde-i gülġün mînâdan taşra çıķdığđı hâlde mînâya bir zarar u ḥaṭar işâbet etmez belki bir noķşân tarî olmaz **ma'lûm ola** bu beytde mi'râc-ı rûḥânî iķrâr u işbât eder âsümânı mînâya teşbih rûḥ-ı insânî levn-i bâdeye teşbih peyker-i insânî şarâba teşbih güzel bir **teşbih**dir (v. 14b)

Delîl-i râh-ı sūḥan şod zebân-ı ḥâme merâ دلیل راه سحران شود زبان هامة مرا
Sevâd-ı dîde-i mârest gencnâme merâ سواد دیده مایه راست گنج نامه مرا

Delîl oldı râh-ı sūḥana zebân-ı ḥâme baña
İylân göziniñ karasıdır ḥazînenâme baña

Ya'nî benim sūḥanım maḥall-i maķşûda vâşıl u ifşâ eden zebân-ı ḥâmemdir gūyâ sevâd-ı dîde-i mârım künc-i nâmemdir **ma'lûm ola** kendini ḥazîneye **teşbih** edip kendi sūḥanını naķd-ı ḥazîneye teşbih edip ḥâme mârâ teşbih edip zebân-ı ḥâmede mürekkebi sevâd-ı çeşm-i mârâ teşbih edip güzel cem'iyet-i **teşbih**dir (v. 44b-45a)

Büy-ı gul râ netevân kerd giriftâr-ı kâfes بوی گل را نتوان کرد گرفتار کف
Cây-ı raḥmest be rûḥi ki giriftâr-ı tenest جای رحمت بودی که گرفتار تنست

Gül koķusu mümkün deđil etmek ḥabs-ı kâfes
Raḥm yeridir ki rûḥa giriftâr bedendir

Ya'nî rûḥ-ı laṭîfî'l-vücûd ki ġayr-ı maddîdir beden-i şaķîl insâna giriftâr olduķda iki tezâdîñ bir yerde cem olmasđ gibidir böyle olduğu hâlde rûḥ-ı laṭîf kâfes-i bedende maḥbûs

oldukda kafes-i bedenden âzâd olmasına du‘â lâzımdır rûhu bûy-ı güle **teşbih** etmeden rûhuñ laţîf bedenîñ şakîl olmasına işâretidir (v. 132b)

Nigehem bes ki zi cevlan-ı to şulhî dâred
Müjeem râ heves-i mür kemerhâ şodenest

نکھم بکھ ز جوان تو شلوی دارم
مژده ام را بوسه مور که باشد نیست

*Bu nigāhum seniñ cevlanından ziyāde şūhluğ dutar
Kırpığım heves-i mür kemerler olmağdır*

Ya‘nî benim ‘āyn-ı nigāhım cevlan-ı nāz-ı maḥbūbdan bir güzel ḥālet-i küstāhlık kesb eyledi mû-miyān u mür-kemer maḥbūb olmaya müjem hevesnāk oldı **ma‘lûm ola** miyān-ı maḥbūb qarıncaya **teşbih** olunur murād qarıncanıñ beline teşbih etmektir zîrâ miyān-ı qarınca ince olmak ḥasebiyle miyān zıkr oña teşbih olunur (v. 135a)

Gulzâr-ı cemālet zi ḥaṭṭ-ı ṭarf-ı benāgûş
Dâred gul-i şebbûy-ı şeb u nesteren-ı şubḥ

گلزار جمالت ز خط طرفت بنا گوش
دارد گل شبنوی شب و نستران صبح

*Gülzâr-ı cemālîñ ḥaṭṭ-ı ṭarf-ı benāgûşdan
Tutar gül şebbûy-ı şeb <u> nesteren-i şubḥ*

Ya‘nî gülzâr-ı cemāl-i maḥbūb ḥaṭṭ-ı ṭarf-ı benāgûşundan ḥāşıl eylemiş gül-i şebbûy-ı şeb u nesteren-i şubḥ maḥbūbuñ cemālîñ gülzâra **teşbih** ḥaṭṭını şebbûya beyāz benāgûşun nesteren-i şubḥa teşbih edip (v. 159b)

Negerd<ed> seng-i rāh-ı reng-i mey pîrāhen-i mînā
Reh-i rûhāniyān râ key tevāned āsumān gîred

نکرد سبک راه رنگ می پیراهن مینا
ره روحانیان را کی تواند آسمان گبرد

*Olmaz seng-i rāh reng-i mey pîrāhen-i mînā
Rûhānîler yoluñ nice kudretvâr āsumān tutar*

Ya‘nî ehl-i şafvet ‘ālem-i bālāya ‘urûc eyledikde ḳubbe-i mînāfām eflāk-ı māni‘ olmaz reng-i şarāba mînādan zāhir u bedîd olmasına çeşm-i mînā māni‘ olmadığı gibi vücūd-ı insānı şarāba **teşbih** edip rûḥ-ı insānı reng-i şaraba ḳubbe-i eflāki mînāya teşbih edip güzel teşbih-i teşmîldir bu mażmûñ tekrār mürûr eyledi rûyet-i rûḥānî ile rûyet-i şābit eder (v. 236b)

8. İmla

Şerh-i Dîvân-ı Şevket’te imlanın yer yer birbirini tutmadığı gözlemlenmiştir. Bu tutarsızlık nüshanın tamamında görülmekle birlikte, bazen aynı mısra için aynı kelimenin iki farklı yazımına dahi şahit olunmaktadır. Söz gelimi “südden” kelimesi aynı beytin şerhi içinde “سوددن” ve “سودن” olmak üzere iki farklı imla ile yazılmıştır.

To çun nādān şevî dānî ki rızķet ez kocā āyed
Reh-i rûzî sefidî mîzened ez şîr-i tıflān rā

تو چون نادان شوی دانی که زرق از کجا آید
ره روزی سفیدی میزند از شیر طفلان را

*Eger sen nādān olursan bilirsîn rızķıñ nerden gelir
Kısmet yolu beyāzlık verir şüdden şıbyānlara*

Ya‘nî eger sen nādān u mütevekkil olursan ol vaktde kısmetiñ nerden geldiğini vażıḥ fehm eylersin zîrâ tıflān-ı nādān <u> mütevekkil olduğu eelden rāh-ı kısmetleri **südden** beyāz <u> berrāk görünür (v. 54a)

Yine aynı beytin şerhi içinde “kadife” kelimesi iki farklı imla ile yazılmıştır. Beytin Osmanlı Türkçesine çevirisinde kelime “قدیفة” şeklinde yazılmışken, açıklama kısmında “قطیفة” şeklinde yazılmıştır.

Ehl-i ğaflet rā kocā pervā-yı bîdārī buved

اهل غفلت را کجای پروا بیداری بود

Zîr-i ser dârend çun bālîn-i muḥmel ḥāb rā

زیر سر دارند چون بالین محمل خواب را

Ehl-i ğaflete nice pervā-yı bîdārîk olur

*Baş altında tutarlar **kadife** yaşadık gibi nevmi*

Ya'nî esbâb-ı âlâyiş-i dünyāya tevaggul edip dâr-ı âhiretten gâfil olan kimseler îkâz olup ‘âkıbet kârı tefekkür u endîşe etmezler sertâpâ ğaflet onları ihâta etmiştir bîdâr olmak emr-i muḥāl gibidir belki ğaflet **katife** yaşadık gibi baş altına koyup ḥāb-ı ğaflet ile derḥāb olurlar (v. 17a)

Bu yazım ve imla tutarsızlıklarına metnin tamamında birçok yerde rastlamak mümkündür. Örneklendirmeye devam edecek olursak, sürü kelimesi beyitte “سوری” şeklinde kaleme alınmışken, aynı beytin açıklama kısmında “صوری” şeklinde yazılmıştır.

Be meclis reng-i şūḫī rîḥt ez mā gerdiş-i çeşmeş

بے مجلس رنگشوی ریت از ما کردش چشمتش

Rem-i āhū taşvîr mîkonem mevc-i şarābeş rā

رم اهو تصویر میکنم موج شرابش را

Meclise ḥālet-i şūḫluk dökdi bizden gerdiş-i çeşmi

*Āhū **şürüsü** taşavvur ederim mevc-i bādesini*

Ya'nî sākî-i şūḫ tıynetin gerdiş-i mest çeşminden bezm-i ‘işretde erbāb-ı ‘işret şüret-i ḥüsn u şūḫluk kesb eylediler kıyās olunur mevc-i şarābı āhū **sürüsü** gibi şîve-i ḥüsn-i şevk cîlvenümündür (v. 35b)

Metin içinde imlasında farklılık gözlenen birçok Türkçe kelimenin dışında, imlası belli olan bazı Arapça ve Farsça kelimelerin de yazımında hatalar yapılmıştır. Mesela aşağıdaki metinde “türrehâtından” kelimesi “طراهاتندن” şeklinde yazılmıştır fakat doğru yazımı “ترهاتندن” şeklinde olmalıdır.

Bes ki sengîn şod zi goftugū-yı ehl-i rûzgār

بس که سنگین شد گفتگوی اهل روزگار

Ḥalkā-i gūşem nigîndānest ḥarf-ı saḥt rā

حلقه گوشم نگین دانست حرف ساخت را

Ol kadar sengîn oldı ehl-i zamāne güft gūsundan

Ḥalkā-i gūşum nigîndāndır ḥarf-ı saḥta

Ya'nî ehl-i zamānının kelām-ı mālāya'nî vü sūḥān-ı **türrehâtından** halkā-i gūşum sengîn oldı ebnā-yı zamānın kelāmın işitmez oldum belki halkā-yı gūşum kelām-ı saḥt-ı ebnā-yı zamāna nigîndān gibi oldı ya'nî ḥa<l>ka-ı gūşum kelām-ı mālāya'nî gūş etmeden memlû oldı nihāyetü'l-emr kelām işitmez oldum (v.24a)

Sonuç

Türklerin İslam'ı kabulünden sonra, bütün bir Müslüman Türk coğrafyası Allah kelamı olan Kur'an'ı, Kur'an'ın bir bakıma tefsiri olarak görülebilecek peygamber kelamı ve davranışlarını muhtevi hadisi anlama, anlatma ve yaşama çabası içinde olmuştur. Bu çaba neticesinde İslami ilimler diyebileceğimiz birçok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Hadis, fıkıh, kelam, tefsir gibi ilimler bunlardan yalnızca birkaçı olmakla birlikte, klasik Türk edebiyatı da bütün

muhteviyatı ve müstemilatıyla bu İslami ilimlerin gölgesinde doğmuş ve asırlarca sürecek olan gelişimini sürdürmüştür. Metinler şerhi ise klasik Türk edebiyatının müstakil bir şubesi, kendi içinde çeşitli hususiyetleri olan bir disiplini ve her şeyden önce başlı başına bir *telif biçimidir*.

Klasik Türk edebiyatında Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilde kaleme alınmış eserlere şerhler yazılmıştır. Bunlar içerisinde dili Arapça ve Türkçe olan eserlere yazılmış şerhler çoğunlukla dinî-tasavvufi mahiyettedir. Farsça eserlere yazılmış şerhlerde ise daha çok o dilde kalem oynatmış büyük ediplerin sanat anlayışlarını, eserlerindeki derin manaları ve mazmunları okuyucuya bildirme, açma kaygısı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Fars edebiyatı sahasında Saîb, Urî ve Şevket gibi şairlerin şiirlerine yazılmış şerhler, bu şairlerin klasik Türk şairleri üzerindeki tesirlerinin ne ölçüde olduğunun, kullanılan üslup, çeşitli hayal ve mazmunların hangi seviyede örtüştüğünün ya da örtüşmediğinin daha yakından görülmesine olanak sağladığı için büyük önem arz etmektedir. Özellikle bu şerhler vasıtasıyla Nefî üzerindeki Urî etkisi, Nâbî üzerindeki Saîb etkisi ve Nailî ile Şeyh Gâlib'te Şevket-i Buhârî tesiri daha yakından gözlemlenebilir ve dahası bu şairler arasında karşılaştırmalı incelemeler yapılabilir.

Şerh-i Dîvân-ı Şevket'in Fars edebiyatının meşhur şairlerine yapılan diğer şerhler arasında üslup, metot ve muhteva açısından ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zira Edîb, şerh edeceği her beyti önce tercüme eder ve beytin şerhine bu tercümeden sonra başlar. Bu beyit tercümeleri Farsça aslı ile olabileceği ölçüde tenasüp ve insicam içindedir. Öyle ki ilk bakışta şiirler aruz vezniyle tercüme edilmiş izlenimi vermektedir. Modern şiir tercümelerini andıran bu tutum, klasik şerh geleneği içinde oldukça nadir rastlanan bir metottur. Zira klasik şerhler şiiri genelde mısra mısra ele alıp, hâsıl olan mana üzerinde durmakta, Farsça öğretimi kaygısıyla çeşitli gramer konularına girmekte, kelime ve terkip anlamı üzerine yoğunlaşmaktadır.

Eserde Şevket'in şiirleri bire bir tercüme edilmiş olmakla birlikte, hâsıl olan mana üzerinde ayrıntılı izahatlar yapılmış, şiirlerde geçen edebî sanatlar belirtilmiş ve çeşitli kültürel göndermeler yapılmıştır. Bütün bunların yanında Edîb şerhini yaptığı şiirlerin çoğuna tasavvufî manalar yüklemeyi de ihmal etmemiştir. Bu açıdan *Şerh-i Dîvân-ı Şevket* hem edebî hem de tasavvufî şerh özelliği taşımaktadır denilebilir. Şerh ayrıca Fars, Hint ve Türk kültürel hayatı hakkında birçok önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Sonuç olarak, Yûnus Edîb tarafından kaleme alınmış *Şerh-i Dîvân-ı Şevket*, Şevket-i Buhârî üslunun (Sebk-i Hindî) klasik Türk şiiri üzerindeki akislerinin daha yakından izlenmesine olanak sağlamaktadır. Eser lafızdan çok manaya ve estetiğe önem veren bir metotla kaleme alınmıştır. Edîb'in bu tutumunu, lafzı mananın üstüne örtülmüş şeffaf bir örtü olarak tahayyül eden Hint üslubuyla bağdaştırmak mümkündür.

Kaynakça

- Akar, Metin, *Su Kasidesi Şerhi*, TDV Yay., Ankara 2017.
- Akkuş, Metin, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebi Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum 2008.
- Aksoyak, İ. Hakkı, *Söylenmemiş Sözler*, Grafiker Yay., Ankara 2016.
- Asım Efendi, Mütercim, *El-Okyânûsü'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (18.05.2020).
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, AKM Yay., Ankara 1990.
- Aynur, H., Çakır, M., Koncu, H., Kuru, S. S., Özyıldırım, A. E., *Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yay., İstanbul 2014.

- Babacan, İsrâfîl, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı: Sebk-i Hindî*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- Başçetin, Mustafa Yasin, *Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket ve SistematiK Şerh Sözlüğü*, Yayınlanmış YLT, Yıldırım Beyazıt Ü. SBE, Ankara 2014.
- Bilkan, Ali Fuat, Şadi Aydın, *Sebk-i Hindî ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı*, 3F Yay., İstanbul 2007.
- Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, IV, Cambridge At the University Press 1959.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, hzl. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay. İstanbul 1972.
- Cemâleddin, Mehmed, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay. İstanbul 2003.
- Ceylan, Ömür, “Şerh (Türk Edebiyatı)”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yay., İstanbul 2007.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütûbi ve’l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.
- Çınarcı, Mehmet Nuri, *Mustafa Şem’î’nin Şerh-i Dîvân-ı Şâhî Adlı Eseri: İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*, Yayınlanmamış DT, Yüzüncü Yıl Ü. SBE, Van 2011.
- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2013.
- Ece, Selami, *Hüsnüne Aşk Olsun*, Fenomen Yay., Erzurum, 2012.
- Ece, Selami, *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri I-II*, Eser Basım Yay., Erzurum 2015.
- Edîb, Yûnus, *Şerh-i Divan-ı Şevket*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kitaplığı, nr: 815, vr. 1a, 373b.
- Eliaçık, Muhittin, *Vak‘anüvîs Mehmed Emîn Edîb Dîvânı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.
- Esad, Mehmed Efendi, *Bâğçe-i Safâ-endûz*, hzl. Rıza Oğraş, Ankara 2018.
- Fatin, *Hâtimetü’l-Eş‘âr*, hzl. Ömer Çifçi, KTBY, Ankara 2013.
- Fehîm, Süleyman, *Sefînetü’s-şuarâ*, İstanbul 1259.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II, III-IV*, ter. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Göllü, Bilge Karga, *Hâkim’in Şerh-i Dîvân-ı Şevket’i: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Yayınlanmamış DT, Çukurova Ü. SBE, Adana 2018.
- Gözitok, Mehmet Akif, *Tellizade Vehbî ve Urffî-yi Şirazî Divanı Şerhi: Tenkitli Metin-İnceleme*, Yayınlanmamış DT, Atatürk Ü. TAE, Erzurum 2017.
- Hikmet, Arif, *Tezkire-i Şu‘arâ: İnceleme, Çeviriyazı, İndeksli Tıpkıbasım*, hzl. Sadık Erdem, TTK Yay., Ankara 2014.
- İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yay. Ankara 2011.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul 2009.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yay. İstanbul 2016.
- Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi I-II*, TDV Yay., Ankara 2012.
- Köksal, M. Fatih, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yay., İstanbul 2012.

- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarih*, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2012.
- Mermer, A.-Koç Keskin, N., *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2011.
- Milani, Ali, *Şevket-i Buhârî ve O'nun Üslûbunun Türk Edebiyatına Tesiri*, Kısmen Yayınlanmış DT, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1961.
- Milani, Ali, *Şevket-i Buhârî: Hayatı ve Divanından Seçmeler*, Küçükaydın Matbaası, İstanbul 1961.
- Okçu, Naci, *Şeyh Galib: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili ve Divanının Tenkitli Metni I-II*, KBY, Ankara 1993.
- Öztoprak, Nihat vd., *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi: 14-16. Yüzyıllar*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019.
- Öztoprak, Nihat vd., *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi: 17-19. Yüzyıllar*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019.
- Rasim Efendi (Seyyid Mustafa), *Tasavvuf Sözlüğü: Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, hzl. İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul 2008.
- Saraç, M. A. Yekta, *Osmanlı'nın Şiiri*, 3F Yay., İstanbul 2008.
- Saraç, M. A., *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2012.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Dîvân-ı Şevket-i Buhârî*, Tahran 1382.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., İstanbul 2008.
- Şensoy, Sedat, “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yay., İstanbul 2010.
- Şentürk, A. Atilla, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY, İstanbul 1999.
- Tarlan, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, Akçağ Yay., Ankara 2017.
- Tarlan, Ali Nihad, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 2014.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 2001.
- Tuman, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 1-2, MEB Yay., Ankara, 2000.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2011.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016.
- Yılmaz, Ozan vd., *Beyitler Arasında: Açıklamalı Divan Şiiri Antolojisi*, Kesit Yay., İstanbul 2018.
- Yılmaz, Ozan, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *TALİD*, 5/9, 2007.

Summary

The word “annotation”, derived from Arabic, basically means “opening, separating, splitting.” When this word is associated with a literary text and when it comes to “text interpretation”, it means interpretation, explanation, expansion, clarification of hidden or incomprehensible aspects, explanation, details. Although the word “annotation” has an extensive range of meanings, “works that consist of statements, criticisms, and supplementary

notes about the annotations in general, are written as references, and the notes written on references are named as talik/talikât. In classical Turkish literature, annotation is an autonomous copyrighted type. After the acceptance of Islam, the whole Muslim Turkish geography tried to understand, express, and experience the prophet's words and behaviors that can be seen as the interpretation of the Qur'an, which is the word of Allah. As a result of this effort, many science branches emerged, which we can call Islamic sciences. Sciences such as hadith, Islamic law, kalam, gloss, etc. are only a few of them. Still, classical Turkish literature was born in the shadow of these Islamic sciences with all its contents and outbuildings and maintained its development that will continue for centuries. The commentary on texts is an independent branch of classical Turkish literature, a discipline with various features in itself, and above all a copyright form in itself. In our literature, annotations were written on works in three different languages such as Arabic, Persian, and Turkish. In the annotations written in Persian works, it is seen that the great man of the letter who wrote in that language had the anxiety to inform the reader about their art understanding, their deep meaning in their works, and the poetic theme. The style used in annotations written in the poems of Saîb, Urfî, and Şevket in the field of Persian literature, is of great importance as it allows a closer look at what level the extent to which these poets influence Classical Turkish poets and many dreams and propositions overlap or not. Especially through these annotations, the Urfî influence on Nef'î, the effect of Saîb on Nâbî and the effect of Şevket-i Buhârî in Nailî and Şeyh Gâlip can be observed more closely. Comparative studies can be made between these poets. Numerous annotated manuscripts remain untouched in our libraries. While it is known that many texts and disagreements are present in the modern commentary of the classical texts, we believe that the ignored commentary will be handled more at an academic level as a copyright form in itself, and this would be a proper step towards correcting this situation. Because, while annotating a classical text, the fact that a commentator who lived at the time of writing that text can analyze it better should not be kept out of sight. Moreover, there is much comprehensive information that is rich and reserved in terms of our cultural history, intellectual history, and social history among these commentaries. We believe that bringing these together with new letters and bringing them to light will make great contributions to today's modern commentary. Nowadays, some researchers have begun to present the countless copies of writings of scientific and literary annotations which continued to be written methodologically with a significant increase in their numbers after the XVI century, reaching the summit after XVII century and until XIX century to the readers' benefit in our libraries. One of these annotations belongs to the commentator Yûnus Edîb. There is no information about Yûnus Edîb in biographical sources. The only source that we can learn about the life of the commentator is his work Şerh-i Dîvân-ı Şevket. There is a 21-verse eulogy written for Sultan Selim III at the preamble of the annotation. Likewise, considering that the annotation was written during the reign of Sultan Selim III (1789-1808), it can be said that the commentator was alive between these dates. Based on this, we can state that Yûnus Edîb is one of the commentaries of the XVIII century. The birthplace of the commentator and poet Yûnus Edîb, which we assumed to be born in the middle of the XVIII century, is Persia again according to the poet's expression. Thus, we can easily say that Yûnus Edîb was born in Persia in the XVIII century and migrated to Istanbul for unknown reasons. Annotating work is a job that requires a great deal of knowledge and experience. Firstly, it is necessary to have a brilliant mastery of the language of translation and interpretation. To interpret the poetry of a poet, especially like Şevket-i Buhârî, who value meaning rather than word, knowing advanced Persian is essential. As seen in Şerh-i Dîvân-ı Şevket, Yûnus Edîb is an intellectual person who knows Arabic and Persian at an advanced level. The verses and hadith quotes in many places in the commentary give us an idea about the depth of the religious knowledge of the commentator. Again, the proverbs and idioms mentioned in the commentary, the compensations made for some poets' poems, detailed explanations of the connotations on the scientific, literary, and historical subjects reveal the deep knowledge and experience of the poet. We mentioned that there was a eulogy of 21 verses written for Selim III at the beginning of the commentary. It is

the record that the poem Yûnus Edîb is also a poet. Yûnus Edîb is one of the XVIII century commentaries, and his work Şerh-i Dîvân-ı Şevket which is the subject of our study, is a single copy with 373 leaves and the writing form is talik. The copy, which we think is a manuscript, consists of the commentary of Şevket-i Buhârî ghazals. Şerh-i Dîvân-ı Şevket has a special place in terms of style, method, and content among other annotations made to famous poets of Persian literature. Because Edîb first translates every verse that he will annotate and begins the annotation of the verse after this translation. These verse translations are in harmony as far as possible with the Persian original. Such that at first glance, poems give the impression of being translated with aruz prosody. This attitude, reminiscent of modern poetry translations, is a rare method in the classical annotation tradition. Yet classical annotations usually deal with poetry in line with the verse, focusing on the meaning, engaging in various grammar subjects with the anxiety of teaching Persian, and focusing on the meaning of the word and composition. Although Şevket's poems were translated exactly in work, detailed explanations were made on the meaning, the literary arts in the poems were mentioned, and cultural references were made. Besides, Edîb did not neglect to add Sufi meanings to most of the poems he annotated. In this respect, it can be mentioned that Şerh-i Dîvân-ı Şevket has both literary and Sufi annotation features. The commentary also contains crucial information about Persian, Indian, and Turkish cultural life. In the first part of our article, general topics such as the description of the concept of "commentary", the purpose of the commentary, and the reason for the writing, and the publication of commentary and commentary texts in Turkish literature are discussed. In the second part, the life, literary personality, and works of the Commentator Yûnus Edîb, whom we have no information in the sources, are tried to be written inferring from Şerh-i Dîvân-ı Şevket. In the third chapter, which we devoted to the examination of Şerh-i Dîvân-ı Şevket, the work was analyzed in detail. The reason for dissection, method, and the approach of the annotator are explained, the verse and hadith quotations, proverbs and idioms, compensations, and some spelling characteristics of the commentary have been reviewed and evaluated with examples from the text. As a result, Şerh-i Dîvân-ı Şevket, written by Yûnus Edîb, allows the reflection of the Şevket-i Buhârî method (Sebk-i Hindi) on classical Turkish poetry more closely. The work was written with a method that gives importance to meaning and aesthetics rather than words. It is possible to reconcile this attitude of Edîb with the Indian style, which envisioned as a transparent veil covering the meaning.